
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M 2274 विषय अद्वैतवेदान्त

नांव शारीरकभाष्य (ब्रह्मसूत्रावरील)

लेखक / लिपीकार —

पृष्ठ 40 काळ — पूर्ण / अपूर्ण

Checked 2012

व्याप्तिग्रहेः वृत्तिमन्मात्रस्मम हाकालवृत्तित्वादितिचेन्मैवं साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येनिरुक्तप्रतियोगिप्रतियोगिकत्वहेत्वधिक
रणीभूतयत्किंचिद्यत्त्वनुयोगिकत्वसामान्योभयाभावस्याविवक्षितत्वात्· उक्तस्थलेतकालिकसंबंधेनगगनाभावमादायैवलक्षण
समगतिः गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तावान् जातिमात्त्वादित्यादौविशिष्टसत्तासमवायसत्ताप्रतियोगिकत्वगुणानुयोगिकत्वोभयस्यैवस
त्वेनातिव्याप्तिवारणायनिरुक्तप्रतियोगिप्रतियोगिकत्वेति।तत्रैवतादृशसमवायेविशिष्टसत्तावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वद्रव्यानुयोगिक
त्वोभयस्यैवप्रसत्त्वेनातिव्याप्तिवारणाययत्किंचिदित्यं तथाचविशिष्टसत्तासमवायेविशिष्टसत्त्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणीभू
तगुणानुयोगित्वसामान्योभयाभावस्यसत्त्वेननातिव्याप्तिः वह्निमान्धूमादित्यादौवह्निसंयोगेऽयोगोलकीयवह्निप्रतियोगिकत्वव्यक्ति
विशेषस्यद्रव्यसंयोगनिष्ठपर्वतानुयोगिकत्वव्यक्तिविशेषोभयाभावसत्त्वेनवह्न्यभावस्यापिप्रतियोगिव्यधिकरणतयाऽव्याप्तिवारणा
सामान्योभयाभावेति। अत्रमस्तलभं यद्वाप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेननिरुक्तप्रतियोगिप्रत्यधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगितासाम
...प धर्मावच्छिन्नतत्संबंधावच्छिन्नोभयाभावस्तेनसंबंधेनतद्धर्मावच्छिन्नस्यव्यापकत्वंबोध्यं· अत्र यद्धर्मस्य साध्यतावच्छेदकपत्संबंधमा
ताध्यंवं[illegible]कसंबंधस्याद्यमत्रविस्तरः नविद्वावच्छेदकत्वंनप्रतियोगितास्वनहीतितत्वं· वह्निमान्धूमादित्यादौहेतुसमानाधिकरणाभावप्रति

दी.वा.

योगित्ववति पृथ्वीत्वे तत्संयोगत्वेन न्यूनवृत्तितयावच्छेदकाप्रसिद्ध्याव्याप्तेः नाप्यनतिरिक्तवृत्तित्वं सर्वेषामेव हि तादृशावच्छिन्नप्रतियोगिता न्यूनतया तच्छू
न्याप्रसिद्ध्यासम्भवापत्तेः न च हेतुसमानाधिकरणप्रतियोग्यसमानाधिकरणयत्किंचिदेकाभावप्रतियोगितासामान्यशून्यावृत्तित्वं ततः वह्नि
मान्धूमादित्यादौ धूमसमानाधिकरणात् घटाभावप्रतियोगितासामान्यशून्ये घटत्वस्यावृत्तित्वेन तस्यैवावच्छेदकत्वसंभवेनाव्याप्तेरभावा
दिति वाच्यं । तत्रैव हेतुसमानाधिकरणात् घटवह्न्युभयाभावप्रतियोगितासामान्यशून्ये वह्नित्वस्यावृत्तित्वेन तस्यावच्छेदकत्वापातात् ।
नाप्यन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं तादृशतादृशहेतुमन्निष्ठत्वाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगितान्यूनानतिरिक्तवृत्तिवह्नित्वादावतिप्रसंगादिति वा
च्यं ॥ स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वस्वीकारेणानुपपत्त्यभावात् । न च तथापि प्रमेयधूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः समनियतत्वलघुधर्मे अव
च्छेदके संभवति गुरौ तदभावेन प्रमेयधूमत्वस्यानवच्छेदकत्वादिति वाच्यं प्रमेयधूमो नास्ति कंबुग्रीवादिमान्नास्तीति प्रतीत्या गुरोर्धर्मस्याव
च्छेदकत्वस्वीकारात् कथमन्यथा द्रव्यं गुणात् इत्यादौ सत्तादिमत्त्वादीनां व्याप्यत्वमुपपद्यते इष्यते च सत्ता
भावप्रतियोगितावच्छेदकत्वापत्त्यपगुणवद्भिन्नसत्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गौरवेण प्रतियोगितानवच्छेदकतया तदव
च्छिन्नाभावाप्रसिद्धिरित्यलं । प्रकारान्तरं तु दीधितावनुसंधेयं व्याप्तेर्हेतुसमानाधिकरणत्वदोषपरिहाराय तेन समं तस्य सामानाधिकरण्यमिति

राम·

वि.वा.

न्त्ववत्तिपरेह्यःसत्वस्यात्तेन तन्मूलहृद्भिन्नतयावच्छेदकाप्रसिद्धात्म्याद्वेः चाप्यनतिरिक्तहृद्भिन्नत्वं सर्वेषामेव वह्नित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताश्रयत्वात्तच्छ्
व्याप्रसिद्ध्यासंभवापत्तेः न च हेतुसमानाधिकरणतायां पक्षधर्मावच्छिन्नत्वपक्षसंबंधावच्छिन्नत्वोभयाभाव इति परिष्कृतलक्षणास्यैवावश्यकत्वेन
कथं तत्राव्याप्तिः विषयितासंबंधावच्छिन्नतद्दनिष्ठप्रतियोगितायाम् उभयाभावसत्त्वात् न च संयोगेन तत्तद्वह्न्यभावप्रतियोगितायां
न तदुभयाभावः तस्याप्रसिद्धेरेवेति वाच्यं तत्तद्वह्न्यभावानामपि संयोगेन वह्नित्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणत्वेन लक्ष
णाघटकत्वात् अत एवात्र प्रतियोगिव्यधिकरणाभावाप्रसिद्ध्या लक्षणगमनासंभवः हेतुसमानाधिकरणघटाद्यभावानामपि सं
योगेन द्रव्यत्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणत्वादिति परास्तमित्युच्यते तेन धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिः नि
रुक्ताभावस्यापि विषयितासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितायां तदुभयाभावसत्त्वात् अयोगोलकवह्नेः संयोगादिसंबंधेन धूमाद्यभावस्य तत् एन.
जलाद्यन्वितत्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणत्वादित्यत आह सामान्यधर्मावच्छिन्नेति सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रति
योगिताकाभावः वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः स्यात् एव तत्तद्वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावापेक्षया भिन्न एव नत

तस्येति षष्ठ्यर्थः संबंधः सचवृत्तित्वं तथाच हेतुतावच्छेदकविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यं सामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुतावच्छेदकं व्या
प्तिरित्यर्थः तेन तादृशसाध्यसामानाधिकरण्यस्य गगनाभावादिसाधारण्येपि न क्षतिः अत एवैकैकवह्निसाध्यव्याप्तिरितिग्रंथोपि संगच्छते
साध्यसामानाधिकरण्यंच साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्यसंबंधिनि हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेतोः संबंधित्वं तेन तादृशान्यसंबंधेन साध्य
तायां हेतुतायांच तेन संबंधेन साध्याधिकरणत्वाप्रसिद्धावपि न क्षतिः साध्यतावच्छेदके हेतुसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियो
गितावच्छेदकत्वनिवेशेन न वालनीयापेन वह्निमान्धूमादित्यादौ शुद्धव्याप्तिसुस्थेति· अन्यनिष्ठवह्नेरसाधारिता॥ अन्यनिष्ठवह्नेः
महानसादिनिष्ठवह्नेः तत्प्रतियोगिता॥ धूमवत्त्वेन हेतुत्वं तदभावप्रतियोगिता॥ न वह्नित्वेनावच्छिद्यते॥ न वह्नित्वावच्छिन्ना॥ ननु त
त्प्रतियोगिता वह्नित्वावच्छिन्ना कुतो न भवतीत्यत आह॥ धूमवतीति ननु तथापि हेतुसमानाधिकरणानिरूपकप्रतियोगिव्यधिकरणा
तत्तद्व्यक्त्यभावप्रतियोगितामादाय वह्नित्वमवच्छेदकमेव विशेषाभावकूटादेव तादृशप्रतीत्युपपत्तौ सामान्याभावे मानाभावात्· तथा
च वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तिरत आह स्वस्था· यादृशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन निरूपकप्रतियोग्यनधिकरणहेतुमन्निष्ठाभावप्रतियोगि

चि॰ वा॰

पक्षामात्मधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावनिश्चयस्य संशयप्रतिबंधकस्य सत्त्वेन संशयो न स्यादिति भावः एवं च व्याप्यः रूपवान्न वेत्याकार
कसंशयस्तत्र रूपाभाववत्तिरिक्ताभावप्रकारकः तत्तद्रूपाभावनिश्चयोत्तरकालीनाभावसंशयस्तादिति व्यतिरेक्यनुमानमेव रूपसामान्या
भाववत्स्यातिरिक्तत्वमाने साधनेन संशयस्तत्त्वानुभवेनानुक्रमिकतत्तद्रूपा भावानिश्चयेय्यभिचारवारणाय पदार्थभावनकारकत्वेन यस्य
विशेषणाज्ञानमिस्थसाधनमर्थांतरं गोतिमंतव्यं अधिकं तत् शीधितावनुसंधेयं साध्यसजातीयसमानाधिकरण साधनसजातीयस्य
स्वव्याप्तित्वमुक्त्वा साध्यसाधनयोस्सामानाधिकरण्यस्य व्याप्तित्वमाह॰ यद्धेत्वादिना प्रतियोगि अधिकरणोति॰ आस्व्यांततत्वमेतत
स्यपरं॰ हेतुतावच्छेदकविशिष्टयो अत्यंताभावाप्रतियोगिना अत्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नेन

राम॰

तथाचप्रतियोग्यधिकरणायधर्मविशिष्टसामानाधिकरण्यात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यत्साध्यतावच्छेदकं तद्धर्मवत्ति
तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति वाक्यार्थः तादृशसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितहेतुतावच्छेदकविशिष्टसामानाधि
करण्यं व्याप्तिरिति पावत्तात्तेन धूमहेतुकवह्नि साधने रासभस्य तादृशसाध्यसामानाधिकरण्ये पितरानौव्याप्यत्वव्यवहारवि

त्वरूपः तस्य तत्तद्रूपत्वेवाधकप्रदर्शनप्रसुखेनातिरिक्तत्वेप्रमाणं दर्शयति: अन्यथेत्यादिना· अन्यथा सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगि
ताकाभावस्य विशेषाभावापेक्षयातिरिक्तत्वानङ्गीकारे· सकलप्रसिद्धरूपाभावे· अवगतेऽपि तस्मिन्नान्वयः तथाच पार्थिवरूपत्वावच्छि
न्नाभाववान् जलीयरूपत्वावच्छिन्नाभाववानित्यादिक्रमेणानिश्चयेपार्थिवरूपवत्त्वावच्छिन्नभेदवान् जलीयरूपवत्त्वावच्छिन्नभेदवानित्यादिक्र
मेणानिश्चयेवेत्यर्थः वायाविति वायुः रूप[illegible]वानत्यन्ताभाववान्वा वायुरूपवद्भेदो न वेति संशयो न स्यादिति तात्पर्यः तेन वायुः पार्थिवादि
रूपरूपाभाववानिति निश्चयस्य समानप्रकारकत्वेन संशयप्रतिबन्धकत्वमुपपद्यते· तस्य रूपविशेषाभाववायुवृत्तित्वतदभावकोटिकसंश
यार्थकत्वेन तस्य समानप्रकारकतया प्रतिबन्धकत्वापत्तिः यद्यसमानप्रकारकत्वनिश्चयस्यापि तत्त्वेऽपि तेन प्रतिबन्धकत्वमनुभवसिद्धं
अन्यथा भूतले घटतदभावान्यतरनिश्चयेऽपि घटो भूतलवृत्तिर्न वेति संशयप्रसङ्गादिति तु व्यतिरेक[illegible]तदा समस्तत्त्वतदर्थकत्वमप्यस्त्विति हृदयं
विशेषाभावकूटस्य निश्चितत्वात्· तत्तद्रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभावस्य निश्चयविषयत्वात् तथाच सामान्याभावस्य वि[शे]
षाभावात्मकत्वे विशेषाभावकूटनिश्चयस्यैव सामान्याभावनिश्चयतया तत्तद्रूपत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावकूटनिश्चयकाले रूपवद्

क.५

दा२

चि·वा·

न्यवृत्तीति अत्यंताभावगर्भद्वितीयलक्षणपक्षे ऽन्योन्याभावगर्भद्वितीयलक्षणपक्षद्वस्यादिः अन्यद्वह्निर्वह्नेः महानसादिवह्निर्वह्नेः
अन्यवह्निधूमेति पर्वतादिवह्निधूमेत्यर्थः प्रतियोगित्वादिति ॥ इदं च यथाश्रुताभिप्रायेण ॥ वस्तुतो ह्रदवान्पृथिवीत्वादित्यादौ व्याप्ति-
वारणाय प्रतियोगितानवच्छेदकपर्यन्तानुधावनस्यावश्यकत्वेन तादृशप्रतियोगित्वस्याकिंचित्करत्वात् ॥ अधिकरणधूमवन्ह्यो-
रिति तथा च व्यधिकरणत्वमेव व्याप्तिव्यवहाराभावप्रयोजकं न तु प्रतियोगित्वमिति भावः ननु लक्षणस्य तत्र धूमवह्निः न तद्व-
न्हिना ॥ तत्तद्वह्निविरहापि तत्र व्याप्तिमनुवर्तते तथा स्वैचोक्ताभावान्योन्याभावघटितनव्यलक्षणपक्षे समानाधिकरणयोः सा-
ध्यसाधनयोर्व्याप्यव्यापकभावो न तु व्यधिकरणयोरिति व्यधिकरणयोस्तादृशव्यवहाराभावादृष्ट इति भावः वस्तुतस्तु व्यधि-
करणधूमवन्ह्योर्न व्याप्तिरित्यत्र प्रतियोगित्वादिरूपहेतुसंभवति ॥ न च ह्रदवान् पृथिवीत्वादित्यादिव्याप्तिवारणाय प्रतियो-
गिनवच्छेदकप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविवक्षणस्यावश्यकत्वे प्रतियोगित्वमकिंचित्करमेवेति वाच्यं ॥ समानाधिकरणनानाधि-
करणकनानाव्यक्तिसाध्यकसद्धेतावव्याप्तिवारणाय तद्व्याविवक्षणे ऽपि प्रकृते तत्त्वाऽविवक्षणात् साध्यसाधनभेदेन व्याप्ति-
भेदेन सर्वसाधारण्याभावे सांप्रतं विरहात् ॥ यत्तु स्यात् कस्यकाव्याप्तिरित्यननुगतत्वे वल[illegible]सत्वादिति ॥ नचैकाधिकरण-

चि१

राम·

रहेपि न क्षतिः अनयवरूपवान् पृथिवीत्वादित्यादौ पृथिवीत्वसमानाधिकरणप्रतियोगिव्यधिकरणतत्तद्रूपाभावप्रतियोगित्वेपि तद्रूपस्य
नाव्याप्तिः अन्यतमत्वपक्षेष्व अत्यंताभावघटितव्याप्तिरूपमुक्तासामान्यविशेषभेदेनान्योन्याभावघटितव्याप्तिरूपमाह। यत्समा
नाधिकरणेत्यादिना। यत्पदं हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नपरं। द्वितीययत्पदं साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नपरं। पदद्वयं भवतीत्यंतं। प्रतियोगितानवच्छेद
कं यद्रूपावच्छिन्नवत्त्वं भवतीत्यर्थः तेन तद्रूपावच्छिन्नेन तथा च यद्रूपविशिष्टसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यद्रूपा
वच्छिन्नवत्त्वं तद्रूपावच्छिन्नसामानाधिकरण्यविशिष्टतद्रूपं व्याप्तिरिति वाक्यार्थः तेन वन्हिमान् धूमादित्यादौ हेतुसाधनवत्वनत्व तत्साध्यव
दन्योन्याभावप्रतियोगित्वेपि न क्षतिः तत्समानाधिकरणेति। तत्त्वं साधनतावच्छेदकविशिष्टं साधनं। यत्पदं साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न
साध्यपरं। यद्वत्त्वं। यद्वृत्तित्वं। तथा चोक्त एवार्थः पूर्ववत्ता हेतुसाध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुतावच्छेदकमिह तौ तावच्छेद हेतु ४
कविशिष्टता हेतुसाध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति विशेष इति भावः तेन रूपवान् पृथिवीत्वादित्यादौ नाव्याप्तिः न तु वन्हिमान्धू
मादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकवन्हित्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्यस्य प्रतिधूमेपि सत्तया सकलधूमेषु स
कलवन्हिसामानाधिकरण्याभावेन व्यधिकरणावन्हिधूमयोर्व्याप्तिव्यवहाराभावप्रसंग इत्याशंकाभिप्रायेणाह इति अ

मानाधिकरण्यस्य सत्वात्तस्यां कालायामाहो धूमसंवेधीति धूमसमानाधिकरणवन्हिरित्यर्थः तद्व्याप्य एव धूमव्याप्य एव तथाच धूमसामा
नाधिकरणवन्हेर्धूमव्याप्यत्वमिष्टमेव धूमासमानाधिकरणवन्हेर्धूमसामानाधिकरण्याभावादेव नातिव्याप्तिरिति भावः ननु युगपदु
त्पन्नविनष्टयोरसमानाधिकरणयोः परस्परं कालिकव्याप्तिमतोरपि रूपरसयोरेकस्य साध्यत्वेऽन्यस्य हेतुत्वे तत्राव्याप्तिः हेतौ साध्य
सामानाधिकर[illegible]ण्याभावादित्यत आह युगपदित्यादि व्याप्तिरेव परस्परं कालिकव्याप्तिरेव एवकारेण दैशिकव्याप्तिव्य
वच्छेदः तथाच परस्परं तदात्मकसमयाश्रयत्वरूपं वा दैशिकसामानाधिकरण्याभावेऽपि कालमात्रसामानाधिकरण्यसत्वेन नाव्याप्तिरिति भा
वः केचित्तु युगपदुत्पन्नविनष्टव्यधिकरणतत्तत्क्षणमात्रसाध्यकतत्तत्क्षणमात्रहेतावतिव्याप्तिरित्यत आह युगपदुत्पन्नविनष्टयो
र्व्यतीत्याहुः अत्र प्रतियोगिव्यधिकरणत्वं प्रतियोग्यधिकरणावृत्तित्वरूपं प्रतियोगिसमानाधिकरणपदं तद्भिन्नत्वरूपं वा न निवे
शनीयं सामानाधिकरण्यस्य व्याप्यवृत्तितामते संयोगी सत्वादित्यादावतिव्याप्तेः परं तु निरुक्तप्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वरूपं
एवं च प्रतियोग्यधिकरणवृत्तेरपि प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वात् संयोगाभावस्य लक्षणघटकत्वेन तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वा
त्संयोगत्वस्येति नातिव्याप्तिरित्याह कर्मत्वादौ कर्मणीति समभ्यर्थो निरूपितत्वं प्रतियोग्यसमानाधिकरणः निरुक्तप्रतियो

राम

कत्वाद्धूमसाधनस्थले हि तादृग्वह्निच्छिन्नाभावमादाय धूमाभावमादायासत्ताप्राप्तिविरहसामान्यकमिति वाच्यं॥ प्रतियोगिवैयधिकरण्यपदेनात्यं
ताभाववद्वृत्तित्वरमलक्षणे ऽन्योन्याभाववद्वृत्तित्वरमलक्षणे प्रतियोगिव्यधिकरणत्वस्यान्योन्याभावविशेषणत्वेनाव्याप्त्यनवकाशात्॰
तथा च वह्निमान्धूमादित्यादौ तथाविधसामान्यानावश्यकत्वेन यथाश्रुतमपि सम्यगित्यवधेयं॥ नचैवमिति॰ एवं व्यधिकरणधूमव
ह्न्योरप्यनंगीकारे॥ धूममात्रे॥ धूमसामान्ये॥ नव्याप्तिरिति॥ व्यधिकरणधूमवह्न्योः सामानाधिकरण्यप्रत्यक्षाभावेन धूमसामान्ये
धूमो वह्निव्याप्य इति व्यवहारो न स्यादित्यर्थः॰ सर्वधूमव्यक्तेः॰ धूमत्वेन रूपेण तत्तद्धूमव्यक्तीनां॰ तथात्वेन॰ वह्नित्वेन रूपेण तत्तद्वह्नि
निरूपितव्याप्त्याश्रयत्वेन॥ धूममात्रस्य॰ ॰ धूमसामान्यस्य॰ व्याप्यत्वात्॰ वह्निसामान्यव्याप्यत्वात्॥ तथा च तादृशव्यवहा
रस्तु वह्नित्वेन रूपेण धूमसमानाधिकरणात्तत्तद्वह्निनिरूपितधूमत्वेन रूपेण तत्तन्निष्ठव्याप्तिविषयको न तु व्यधिकरणवह्निधूमव्या
प्तिविषयक इति नानुपपन्न इति भावः॰ मतेनेत तत्तद्वह्निसामानाधिकरण्यस्यापि धूमत्वस्य सत्त्वेन वह्निव्याप्यतावच्छेदकत्वानुपपत्ते ५३
स्तत्तद्धूमत्वस्य न तत्त्वाद्वह्निमान्धूमादित्यत्र प्रयोगानुपपत्तिरिति निरस्तं॰ प्रतिधूमं वह्निसामानाधिकरण्यस्याभिन्नत्वेपि वह्निसामा
धू१ नाधिकरण्यसामान्यानतिप्रसक्तत्वस्य मते सत्त्वेनानुपपत्त्यभावात्॥ ननु धूमवान्वह्नेरित्यत्रातिव्याप्तिस्तत्तद्वह्नौ मतत्तद्धूमसा

ग्यनधिकरणवृत्तिः तथा चानिरूपकप्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणीभूतकर्मनिरूपितवृत्तिताश्रयसंयोगाभाव इति वाक्यार्थः इत्थं
समानाधिकरणस्याव्याप्यवृत्तितामतस्यापि संग्रहः केचित्तु कर्मत्वादिति कर्मावच्छेदेनेत्यर्थः प्रतियोग्यसमानाधिकरणः प्रतियो
ग्यधिकरणवृत्तित्वविशिष्टः संयोगाभावः कर्मणि संयोगसामानाधिकरण्येनेति मनोत्तीविशेषः तथा च तादृशप्रतीतिसामाना
धिकरणस्याव्याप्यवृत्तितया संयोगाभावस्य लक्षणाघटकतया नातिव्याप्तिः संयोगीसत्त्वादित्याशयेनाहुः नन्वेवमपि कपिसंयोग्येत
त्त्वादिसत्त्वादव्याप्तिः अधिकरणभेदेनाभावभेदाभावेन प्रतियोग्यनधिकरणीभूतकर्मवृत्तेः संयोगाभावस्यैतद्वृक्षवृत्तित्वेन तयालक्ष
णाघटकत्वात् न च प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वविशिष्टस्य हेत्वधिकरणवृत्तित्वं विवक्षणीयमिति वाच्यं तथापि विशिष्टस्य
शुद्धानतिरेकितया तादृशसंयोगाभावस्य तत्र सत्त्वादित्यत आहुः यद्वेति प्रतियोगिवैयधिकरण्यं प्रतियोग्यनधिकरण
वृत्तित्वं अवच्छेदकं निरूपकं अवच्छिन्नत्वेन वृत्तित्वं व्यापकताभावविशेषणं हेतुसमानाधिकरणात्यन्ताभावविशेषणं तथा च प्र
तियोग्यनधिकरणवृत्तित्वानिरूपकहेत्वधिकरणवृत्तित्वाश्रयो भाव इति वाक्यार्थः प्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणवृत्त्यभाव

चि॰वा

इतियावत् वृत्तित्वनिरूपकत्वनिवेशप्रयोजनाभावात् नन्वेतावताकथमुपदर्शितलक्षणेऽव्यभिचारणामित्याशंकायांतद्वारणप्रका
रं दर्शयति कर्मणि चेति संयोगाभावस्यप्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्नत्वे कर्मणि चेवेति योजना। तथा वत्तस्य प्रतियो
ग्यनधिकरणवृत्तित्वनिरूपकवृत्तित्वेकर्मनिरूपितमेवन हेत्वधिकरणे तद्वृत्तिनिरूपितं॰ प्रतियोग्यनधिकरणं न हेत्वधिकरण
मपितु कर्मेतियावत् एवं च नाव्याप्तिरितिभावः केचित्तु यद्वेत्यादि प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्नत्वं॰ प्रतियोगिवैय्य
धिकरण्यविशेषणवैशिष्ट्यं अत्यंताभावविशेषणं॰ अ॰ भिन्नलक्षणप्रविष्टहेतुसमानाधिकरणात्यंताभावविशेषणं कर्मणि
चेति॰ संयोगाभावस्यप्रतियोगिवैयधिकरण्यविशिष्टत्वं तथा च संयोगाभाववृत्तिप्रतियोगिवैयधिकरण्यकर्मणि चेवनि
रूपकतासंबंधेन कर्मादिवृत्तित्वमेवेत्यर्थः एवं चानिरूपकत्वादितिसामानाधिकरण्यसंबंधेनप्रतियोगिवैयधिकरण्यविशिष्टाय

गम॰

स्संयोगाभावस्तदधिकरणतायाः कर्मादेः सत्वेन संयोगीसत्वादित्याशंक्य संयोगी द्रव्यत्वादित्याशंकानातिव्याप्तिरव्याप्तिर्वेत्यादि
एतन्मतेभावाभावाख्याव्याप्यविशेषणानामस्वीकारमांगोभावस्यातिरिक्तताऽस्वीकारेणाविनाशात्सभावः तदस्वीकारे संयोगीद्रव्य

मा

त्रिं॰ वा॰

मावाधि॰ करणपाभावोऽस्येषेति वाच्यं तथा सति प्रतियोगिसामानाधिकरण्यपात्संताभाववद्वृत्तिभावस्यैव व्याप्यवृत्तितया संयोगाभाव
स्यापि व्याप्यवृत्तित्वापत्तेरित्यत आह॰ कर्मणि वेति॰ कर्मसंयोगाभावः संयोगवान्नद्रव्याभावादित्यादौ साध्यनीभूतसंयोगाभावोपि प्रति
योगिसमानाधिकरणः संयोगरूपप्रतियोगिसामानाधिकरण्याभावाश्रयः संयोगाभावे कर्मणि हीनसंयोगसामानाधिकरण
मिति प्रतीतेः न च तस्य व्याप्यवृत्तित्वापत्तिरिति वाच्यं प्रतियोगिसमानाधिकरणाभिन्नाभाववृत्त्यैव तत्त्वोपगमात् ननु सामाना
धिकरण्येन व्याप्यवृत्तित्वे संयोगवद्वृत्तित्वाभावेन सत्ताहत्तिरिति प्रतीत्यनुपपत्तेः सत्तायां कर्मणि हीनसंयोगसामानाधिकरण्यमि
ति प्रतीतेस्सर्जानिष्टं संयोगसामानाधिकरण्याभावस्य कर्मणि हावच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोविषयः तथा च संयो
गोस्त्वात् संयोगवान्नद्रव्यभावादित्यादावतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्यत आह यद्वेति प्रतियोगिवैयधिकरण्यमिति प्रतियोगिवैयधिकरण्य॰ राम
प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वं॰ अवच्छेदकत्वं॰ विशेषणं पत्र हेतौ तदवच्छिन्नत्वं॰ सामानाधिकरण्यसंबंधेन तद्धेतुविशिष्टत्वं तत्स
मानाधिकरणत्वमिति यावत्॰ प्रतियोगिसामानाधिकरण्यमपहाय प्रतियोग्यनधिकरणवृत्तित्वहेतुविशेषणोपादानमिति
तु फलितार्थः ननु प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वमभावविशेषणमेवोपादीयतां किं हेतुविशेषणत्वेनेत्यत आह॰ कर्मणि

त्वादित्यादौ गुणाद्यौ निरूपकताघटितसामानाधिकरण्यसंबंधेन प्रतियोगिवैयधिकरण्यविशिष्टस्य संयोगाभावस्य कालिकादिसंबंधाव
च्छिन्नाधिकरणतायां हेत्वधिकरणे सत्त्वेनाव्याप्त्यापत्तेः न चाभावीयस्वरूपसंबंधावच्छिन्नाधिकरणताया हेत्वधिकरणेऽविवक्षणान्न दोष
इति वाच्यं तथा सति घटत्वाभाववान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्याप्त्यापत्तेः नन्वसाध्यवत्ताग्रहावृत्तिहेत्वधिकरणतानियामकसंबंधावच्छिन्नाधिकरण।
ताविवक्षणे दूषणीया । तथा सति सत्ताभाववान् ज्ञातत्वादित्यादावव्याप्त्यापत्तेः जातिमात्राधिकरणे तत्संबंधावच्छिन्नाभावाधिकरण
तायाः प्रसिद्धेरिति संक्षेपः ॥ अन्ये तु प्रतियोग्यसमानाधिकरणेति हेतोर्विशेषणं । तथा च प्रतियोग्यसमानाधिकरणो यो हेतु
स्तत्समानाधिकरणसत्ताभावेऽसमभावत्वं तानिरुक्तं ॥ तेन कपिसंयोगी एतत्त्वादित्यादौ नाव्याप्तिः ननु संयोगी सत्त्वादित्यादावप्यनाप्ति
व्याप्तिस्स्यादिति सत्तायां गुणाद्यवच्छेदेन संयोगसामानाधिकरण्याभावसत्त्वात् प्रतियोग्यसमानाधिकरणसत्ताया असमा
नाधिकरणाभावस्य संयोगाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् संयोगत्वस्य तत्त्वस्य तथापि संयोगत्वात् संयोगाभावादिसमादावतिव्याप्तिः
संयोगाभावे हेतौ संयोगसामानाधिकरण्याभावात् तेन प्रतियोग्यसमानाधिकरणहेतोः समानाधिकरणाभावेन संयोगाभावे
किंतु तादृशान्योन्याभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् संयोगाभावस्य न व समत्व व तसंयोगाभावे हेतौ गुणाद्यवच्छेदेन संयोगस

९५

चिं॰वा॰

[struck]मात्मकप्रमापकत्वबाधकसत्त्वेन तस्याविशेषणाभावमात्रावलंबनत्वस्वीकारात् तथा वाच्यो[ ]भावस्याव्याप्यवृत्ति न्या॰ १
त्वे मानाभावाच्चोक्तलक्षणादोष इति भावः यत्र बाधकावतारस्तत्रोक्तप्रतीतेर्विशेषणाभावमात्रावलंबनत्वं स्वीक्रियते॰ यत्र तु न बाध
कावतारस्तत्रान्योन्याभावविषयकत्वमेवेति न तत्संयोगी सत्त्वादित्यादावतिप्रसंगः भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वसाधनं तदीधितावुक्तमेवेयं
नन्वन्योन्याभावत्वावच्छिन्नहेतीपलसयोग्यसमानाधिकरणान्योन्याभावाप्रतियोगिसाध्यवत्त्वस्यैव पक्षधर्मत्वबोधायाः॰ तच्च व्या
प्यव्यापकभावग्रहस्यानुमानोपयुक्तत्वादाह॰ व्याप्यव्यापकभावेति व्याप्यव्यापकभावाज्ञानेपि॰ व्याप्यस्य व्या[ ]पकभावः सत्त्वं एवं
ध इति याव तत्तस्य स्वनिष्ठव्याप्तिनिरूपकत्वं तस्याज्ञानेपि॰ निरुक्तव्याप्तित्वव्यापकत्व त्वाभ्यां व्याप्तिव्यापकत्वयोर्ज्ञानेपि वा॰ वस्तु
त इति पाठः॰ वस्तुतः॰ वस्तुगत्या यो व्याप्यव्यापकभावस्तस्य॰ संबंधत्वेनैव॰ संयोगत्वादिनैव भा[ ]स॰ ज्ञातस्य तथात्वेनाज्ञायमान
स्य॰ निरुक्तव्याप्तित्वादिनाज्ञायमानस्य संयोगादेः षष्ठ्यर्थत्वात् एवं धत्व॰ वस्तुसत्त इति पाठः॰ वस्तुनि॰ साध्यवृत्तिसत्त॰ विद्यमा
नस्य संयोगादेरीदृशत्वरूपः॰ तथा च तादृशाप्रतियोगिसाध्यवान्यो यस्तत्र यत्तादृशार्थस्य साध्यः॰ पक्षस्तदा षष्ठ्यर्थस्य सामानाधिकरण्य
मेव न तु व्याप्तिनिरूपकत्वं॰ परात्तसाध्यवत्तिमत्तदार्थस्यावपत्तदाः॰ धिकरणत्वं संयोगादिरूपमेव॰ उभयथापि सामानाधिक

त
ताभ॰

चेति तथा च तस्यात्यंताभावविशेषणत्वे संयोगी द्रव्यत्वादित्यादावेवाव्याप्तिः विशिष्टस्यानतिरिक्ततया प्रतियोगिसामानाधिकरण्याभाव
विशिष्टस्य च हेत्वधिकरणे वृत्तेर्योऽभावः इति विवक्षायामप्यप्रतीकारादिति भावः इत्यत आह नन्वत्यंताभावत्वं घटादितल्लक्षणे प्रतियोगिवैयधिक
रण्यस्य प्रतियोग्यसमानाधिकरणस्येति तद्रूपस्य निवेशे कपिसंयोगी एतत्त्वादित्यादावव्याप्तिः मूले वृक्षः कपिसंयोगी नेति प्रतीत्या संयोग
वत्यपि तदन्योन्याभावसत्त्वात् तद्भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वात् इत्यत आह अन्योन्याभावव्यतिरिक्तत्वं तल्लक्षणे हेयमेव तद्भेदस्याप्यवृत्ति
त्वं निरस्यति न चेत्यादिना न चेति नहीत्यर्थः अन्योन्याभावस्य कपिसंयोगवदन्योन्याभावस्य भेदस्येति वृक्षः कपिसंयोगिभे
दाभाववान् वृक्षः कपिसंयोगिभिन्नभेदवान् इत्यतिरिक्तभेदाभावविषयकस्य तथाविधाभिन्नभेदविषयकस्य प्रमात्मकमत्ययस्य स
त्वादित्यर्थः न चैवं मूले वृक्षः कपिसंयोगिभिन्न इति प्रतीतेः का गतिरित्यत आह उक्तरूपस्य संयोगादेरित्यादि तथा च तादृशप्रति
योगिसाध्यवदन्यस्य पक्षतापन्नस्य साध्यः अव्यापकस्य हेतुमद्वृत्त्यसामानाधिकरण्यमेव न तु व्याप्तिनिरूपकत्वं पदात् साध्यवद्भिन्न
स्यहार्थस्यान्वयपक्षता अधिकरणत्वं संयोगादिरूपमेवाभावप्रतियोगिसामानाधिकरण्यं संयोगत्वादिना तद्ज्ञानं अपेक्ष्यते न तु नि
रूप्यमभिन्नत्वादिनेति भिन्नतया व्याप्तिज्ञाने निरुक्तव्याप्तिज्ञानापेक्षाविरहान्नानुपपत्तिरिति भावः न चैवमपीति एवं पक्षे साध्यस्य पद

वन्हिह्रदोभयत्वावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्धत्वात् संयोगेन वन्हिह्रदोभयत्वावच्छिन्नाधिकरणताया भूतल एव प्रसिद्धतया वन्हि
मान्भूमाहित्याहौवन्हित्वस्याप्रसिद्धत्वाविधाभावप्रतियोगितावच्छेदकतया लक्षणगमनमिति भावः न चासंभवप्रसक्तौ नाशंकितं
इति वाच्यं एतद्रूपवत्त्वेन तद्रूपसाहित्याहोवाच्यत्वेन प्रमेयत्वावच्छिन्नस्य तादात्म्येन साध्यतायां चरमव्यासंभवं च तन्निर्णामपि लक्षणानां
समन्वयसंभवात् न च प्रथममेतद्रूपेण द्रूपोभयत्वावच्छिन्नाभावो लक्षणघटकः उभयत्वावच्छिन्नाधिकरणाप्रसिद्धेः द्वितीयेऽपि प्र
मेयत्वावच्छिन्नभेदाप्रसिद्धेरेव एतेनात्यन्ताभावान्योन्याभावघटितलक्षणयोः समवायरूपदोषमाशंकते अथेति कथमेतल्लक्ष
णे कथमत्यन्तान्योन्याभावघटितलक्षणे असंभवरूपदोषरहितेऽस्तीत्याशयः इति कस्यचिद्व्याख्यानमसंगतमिति मन्तव्यं अथ वे
वन्हिह्रदो न स्त इति प्रतीतेर्वन्हित्वेन वन्हिसामान्याभावो विषयः ह्रदत्वेन ह्रदसामान्याभावश्च विषयः उभयत्वेनेतरहणाभावह्र
यमेव विषय इत्यतस्तत्रोपपत्तौ नातिरिक्तव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावांगीकारे पतत्र इत्यभिप्रायेणाह तादृशे
ति व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावानभ्युपगमादित्यर्थः मन्नाभावादिति शेषः ननु व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्र
तियोगिताकातिरिक्ताभावानभ्युपगमे घटो नास्ति पटो नास्तीति प्रतीतिवत् घटपटौ न स्त इति प्रतीतेर्वैलक्षण्यानुपपत्तिः नेव

रणपत्वसंयोगत्वादिना तज्ज्ञानमपेक्षते नतु निरुक्तव्याप्तित्वादिनेति निरुक्तव्याप्तिज्ञाने निरुक्तव्याप्तिज्ञानापेक्षाविरहात्तान्मत्रपरी
भावः नचैवमिति। एवं पर्वतादौ धूमस्य पक्षाद्यर्थरूपसाध्यसाधनघटितनिरुक्तधर्मस्य व्याप्तेर्लक्षणगतेः अननुगमः पक्षसाध्यत्वपदार्थभे
देन व्याप्तेर्भिन्नतापत्तेः॥ अव्याप्ते कस्मात्साध्यादेः कव्याप्तिरिति प्रश्ने अननुगतस्यैव तत्तत्साध्यनिरूपिततत्तत्साध
ननिष्ठव्याप्तित्वरूपाननुगतलक्षणावच्छेदकावच्छिन्नस्यैव तत्तत्साध्यकतत्तद्धेतोरेव वा लक्षणत्वात्॥ नहि क्वाननुगतलक्षणरूप
त्वेन तद्धेतेन वा प्रतिपादनीयत्वात्तथापालक्षणस्याननुगमे लक्षणतावच्छेदकस्याननुगतत्वस्य वा व्याप्तिः स्यादिति तु न प्रकृतइति
नाव्याप्तिरिति भावः वह्निमान्धूमादित्यादौ सर्वेषामपि लक्षणानामव्याप्तिमाशंकते अथेति व्यापकस्य ह्नि प्रतियोगिको।
ऽत्यन्ताभावाधिकरणवृत्तित्वधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकोः धूमवति वह्निहृदोभयत्वावच्छिन्नानाधिकरणे धूमवति कथमेतल्लक्षणं अत्य
न्ताभावगर्भलक्षणे॥ नहीष्टइति शेषः नच वह्निहृदोभयत्वावच्छिन्नाभावस्य पर्वते वह्निरूपप्रतियोगिसमानाधिकर
णतया कथं लक्षणाघटकत्वं इति वाच्यं प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिसमानाधिकरणाभावस्यैव लक्षणघटकत्वात्॥

१०

चि॰ वा

कत्वरूपत्वेन ज्ञायमानस्य व्याप्तिं विरुद्धरूपत्वेन ज्ञायमानस्य हेतोर्न तत इति प्रश्नस्य प्रतिपादयितुमशक्यत्वात्। तस्माद्व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रति
योगिकाभावमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावव्याप्तिर्दुर्वारेत्यत आह॰ अभ्युपगमेनेति व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाभ्युप
गमेनेत्यर्थः तत्र वह्निमान् धूमादित्यादौ॰ तदुभयं॰ वह्निहृदोभयत्वं वह्नित्वं हृदत्वं च॰ प्रतियोगि॰ प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणं न
वह्निवह्निमन्तौ॰ वह्नित्ववह्निमत्त्वे॰ प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणे इति पूर्वेणान्वयः तथा च प्रतियोग्यसमानाधिकरणसा
धनसमानाधिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणं यत्साध्यतावच्छेदकं तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं वा विशि
ष्टसाधनतावच्छेदकं साधनेन तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं वा व्याप्तिरित्यन्योन्याभावघटितलक्षणद्वयनिष्कर्षः एवं साधनसमाना॰
धिकरणान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणं यत्साध्यतावच्छेदकं तदवच्छिन्नसाध्यवत्त्वं तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्य
विशिष्टहेतुतावच्छेदकं हेतौ तदवच्छिन्नसामानाधिकरण्यं वा व्याप्तिरित्यन्योन्याभावघटितलक्षणद्वयनिष्कर्षः वह्निमान् धूमादित्यादौ व
ह्नित्ववह्निमत्त्वयोस्तादृशान्योन्याभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वान्नाव्याप्तिरिति भावः पर्याप्तिश्चापमेकोऽ

राम॰

घटपटाद्यंशेऽधिकस्य द्वित्वस्योपलक्षणतया घटपटौ न स्त इति प्रतीतौ भासमाने घटो वास्ति पटो नास्तीति प्रतीतौ च तद्दृशित्वे लक्षणमुपपद्य
त एवेति वाच्यं तथापि शाब्दबोधात्मघटपटोभयाभाववनिष्ठयद्दशायामध्ये कैकाभावकोटिकसमकलानुभवसिद्धस्याघटो न वेत्ति संश
यस्यापलापापत्तेः उभयकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावद्वयस्य तत्र निश्चितत्वात्। तदभ्युपगमे तु व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नातिरिक्ता
भावस्य निश्चयेऽपि तादृशाभावद्वयस्यानिश्चयात्तन्न तदनुपपत्तिरेवमनुगताकारप्रत्ययस्य विषयानुगमं विनानुपपत्तेर्विषयानुगमो वाच्यः
सव्यातिरिक्तव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नाभावविनानसंभवति। न च यथाभूतलेव हृद्यदशत्वदृशायामपि घटवद्भूतलमिति प्रत्ययस्याविषयान
नुगमेऽपि विशेषणतावच्छेदकस्य घटत्वादेरनुगमादेवानुगमस्तथेहापि द्वित्वाश्रयप्रतियोगिकत्वमात्रस्य द्वित्वसमानाधिकरणाभावमो
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्य वा विशेषणतावच्छेदकस्याभावनिष्ठस्यानुगमादेवानुगमसंभवतीति वाच्यं यत्किंचिद्घटशून्येऽपि यत्किंचि
द्घटपटोभयवति घटपटौ न स्त इति प्रत्ययप्रसंगात्। द्वित्वाश्रयप्रतियोगिकाभावस्य द्वित्वसमानाधिकरणत्वं तद्घटत्वेन तत्पटत्वाव
वच्छिन्नप्रतियोगिकाभावस्य वा तत्र सत्त्वात्। द्वित्वसमानाधिकरणपदरूपेण तद्घटत्वाद्यग्रहदशायामपि घटपटौ न स्त इत्यनुगतप्र
तीतेश्च। न चैकविशिष्टापराभाव एव तादृशविषयोऽस्त्विति वाच्यं विरुद्धयोरस्य घटत्वपटत्वयोर्द्वित्वेनाभावमत्स्यापात्। । किं चैवमेके

चि·वा·

मानाधिकरण्यपक्षे धूमवान्वन्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिरिति भावः अत्र वद्व्यं विशिष्टसत्त्वाद्विशिष्टसत्ताया न जातीत्यादौ याव्याप्तिव्याप्यत्वविरहाय हेतुता
वच्छेदकावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वयोर्निवेशः अथमात्माज्ञानादित्यादौ व्याप्तिवारणाय हेतुतावच्छेदकसंबंधनिवेशः ननु वन्हिमा ८।
न्धूमादित्यादौ लक्षणागमनासंभवः धूमसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदका यावंतो धर्मास्तावद्धर्मावच्छिन्नप्रत्येकस्य प्रतियोगि
नोऽप्रसिद्धेः नच साधनसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्ना यावंतस्तत्प्रतियोगिकाभावसामानाधिकरण्यस्य साध्ये स
त्वान्नासंभव इति वाच्यं तथासति धूमवान्वन्हेरित्यादावतिव्याप्तेः वन्हिसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्ना यावं
तस्तत्प्रतियोगिकयावत्त्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य धूमसामानाधिकरण्यात्॥ नच साधनसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगि
तावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताका यावंतोऽभावा इति विवक्षणान्नातिप्रसंगस्तत्र यावदभावांतर्गतधूमत्वाद्यवच्छिन्नाभावसामानाधि राम
करणस्य धूमेऽभावादिति वाच्यं तथापि पृथिवीत्वादित्यादावव्याप्त्यापत्तेः सर्वत्र तत्तद्व्यक्तित्वादिना घटत्वाभावपटत्वाभावाद्य
सामानाधिकरण्यात् एवं साधनसमानाधिकरणात्यंताभावावच्छेदकावच्छिन्नधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति विवक्षणात् अत्र च१

१ प्रतियोगितावच्छेदकः यावंतो धर्मा यद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावः१

८१
दू२

धूमें द्रमौ हावितिप्रतीतिसाक्षिकस्य स्वरूपसंबंधविशेषस्येत्यन्यत्र विस्तरः ॥ अथ धूमे तिपावकसाधनताव्यापकमव्यापकं पक्षसाध्यस्य तत्वमनौपाधिकत्वंस्य
वेमादावव्याप्यमोपाधावतिव्याप्या [illegible]पितं नत्तद्रूपवत्त्वं प्रतियोगितावच्छेदकवरित्तव्यापकत्वनिवेशेन संभवतीति तादृशव्यापकत्वघटितमनौपाधि
कत्वं प्रथममपरिष्कर्तुमारभते ॥ तत्रेति ॥ अनौपाधिकत्वमित्यर्थः ॥ अत्र स्वपदं साधनतावच्छेदकावच्छिन्नपरं तथा च स्वसमानाधिकरणात्यंता
भावप्रतियोगितावच्छेदकाप्राप्तवंतो धर्माः तद्वच्छिन्नप्रतियोगिताकात्यंताभावसमानाधिकरणाय साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यं तेन स
मसमानाधिकरणं व्याप्तिरितिवाक्यार्थः ॥ वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकाप्राप्तवंतो धर्मा घट
त्वादयस्तदवच्छिन्नाभावेन समं समानाधिकरणः साध्यो वह्निस्तत्समानाधिकरणः स धूम इति तत्र लक्षणसंगतिः ॥ व्यभिचारिण्यपि
व्याप्तिवारणाय न ह्येवमिति ॥ एवं ॥ उक्तलक्षणाक्रांतः सोपाधिः व्यभिचारी हेतुः व्यभिचारिणि लक्षणसत्त्वमुपपादयति तत्रेति ॥ तत्र सो
पाधौ ॥ प्रतियोगिनः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्य साध्यव्यापकत्वात् ॥ साध्यसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकं यदुपाधिता
वच्छेदकं तद्रूपवत्त्वात् ॥ तथा च धूमस्य वह्निसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकप्राप्तवत्त्वं तद्गतोपाधितावच्छेदकावच्छिन्नाभावसा

१२

चिं॰ व्या॰ वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वं॰ साध्येतद्व्यभिचारित्वं च तदभाववद्वृत्तित्वं तथाच साध्यभेदेन तदर्थभेद इति न प्राचीनग्रन्थविरोध इति भावः
नच यावत्त्वं चरमव्यभिचारिणि विशेषणं कुतो न दत्तमिति वाच्यं॰ एकाकिन्यैकसाध्यकेनानाव्यक्तिसाध्यके च सद्धेतौ सकलसाध्याप्रसिद्ध्या
सकलसाध्याधिकरणाप्रसिद्ध्याचाव्याप्तेः पृथिवीद्रव्यत्वादिस्थले साधारणसाध्याव्याप्तेश्च॰ यावत्साध्यव्यापकं व्यापकं च यस्य साधनस्य तत्त्वमनोपा
धिकत्वमिति द्वीधर्ययीरकराोति यद्धेति अत्र यत्पदं साध्यत्वेनाभिमतपरं॰ अप्रतियोगि॥ प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नं येनेनहि त्वा
द्यवच्छिन्नाभावमादाय सर्वत्र साध्यसामानाधिकरण्याभावप्रतियोगित्वस्यैव सत्त्वेनाप्रतियोग्यप्रसिद्ध्यापि असत्तेः यावत्त्वं च द्वितीया
त्यन्ताभावविशेषणं॰ तथा च यावतिसाध्यसमानाधिकरणात्यन्ताभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकात्यन्ताभावेः सा
मानाधिकरण्यं यस्य तस्य साधनस्य तद्धेतौ वा नोपाधिकत्वं तत्साध्यनिरूपिता व्याप्तिरिति वाक्यार्थः वह्निमान्धूमादित्यादौ तादृशावह्न्यभावा एम॰
दिषु धूमसामानाधिकरण्यात्वस्सत्तसमन्वयः व्यभिचारिणि स्वयमेवातिव्याप्तिं वारयति सोपाधौ त्विति॰ व्यभिचारिणि नाविस्सार्थः प्रतियोगि
नः प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नस्य॰ तेन समं हेतोः सामानाधिकरण्यं॰ तस्मिन्न हेतुसामानाधिकरण्यं साधनाव्यापकत्वात्॰ साधनसमानावि

मे: साध्यतावच्छेदकं धूमवान्वह्नेरित्यादौ वह्निसमानाधिकरणात्यंताभावप्रतियोगिनां मध्ये इतो भेदेदीनां धूमसमानाधिकरणत्वाद्यवच्छिन्नाभावप्रतियोगित्वा
दित्यव्याप्तिवारणाय यावच्छेदकानुसरणं हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य साध्यसमानाधिकरणत्वं वा तत्तदवच्छिन्नाभावप्रतियोगिता
वच्छेदकत्वाद्व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिवारणाय प्रतियोगितापरिक्रमेण वा वच्छिन्नत्वं विशेषणतानवशेषावच्छिन्नत्वं वाच्यं॰ केचित्तु साधनसमानाधिकरणा
भावप्रतियोगितायावत्तोपत्समानाधिकरणाभावप्रतियोगितास्वरूपासत्त्वसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्येतावता लं त्ववच्छेदकगर्भपरिष्कारस्य
गौरवेणाप्रयोजकत्वात्तादृक्तेव्वव्यभिचारिणि व्यभिचारानिरूपकाधिकरणभेदत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगितायां यावत्त्वघटितायां साध्यसमाना
धिकरणाभावप्रतियोगितास्वरूपत्वाभावेनातिप्रसंगविरहादित्याहुः॰ नन्वेतस्यानौपाधिकत्वप्राचीनग्रंथविरोधस्तत्र तुल्यव्यभिचारित्वाभिचा
रिसाध्यसामानाधिकरण्यस्यानौपाधिकत्वेनोपगमादित्यत आह॥ एतदेवेति॥ यन्मयोक्तं तदेवानौपाधिकत्वमित्यर्थः यावत्त्वव्यभिचारीति॰ अत्र यावत्त्वं प्रथ
मव्यभिचारिणि विशेषणं॰ तथा च सर्वस्व व्यभिचारिणा यावत् तत्तद्व्यभिचारिपदसाध्यं तत्सामानाधिकरण्यमनौपाधिकत्वं व्याप्तिरिति
वाक्यार्थः॰ अनौपाधिकत्वमित्यनंतरमिति शेषः॰ प्राचीनैः॰ गीयते॰ प्राचीनैरुच्यते स्वव्यभिचारित्वं च स्वसमानाधिकरणात्यंताभा

मि॰ १
वा॰ २
पा

१८

दिं.वा

नञ्भवन्वह्नित्वावच्छिन्ना व्याप्यमेवाधूमनिरूपितव्याप्त्याश्रय एव साध्यसामानाधिकरण्यमात्रस्य व्यभिचारिसाधारणत्वात्तत्संतं तत्रापि इत्थंसत्ता
दिपदसत्तायां द्रव्यत्वसंबंधितावच्छेदकगुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नत्वादिति व्याभिवारणापत्तेस्तदवच्छेदकहेतुतावच्छेदकवत्त्वं सतीति
ननु किमिदमवच्छेदकत्वं तत्तावत्त्वरूपसंबंधविशेषः समनियते लघौ गुरौ तद्भावादिति नियमाल्लघुसमनियतगुरुरूपेणाहेतुतायाम्
व्याप्तेः नापि तदन्यूनवृत्तित्वं वह्निमान्धूमे यादित्यादावतिव्याप्तेः वह्निमान्धूमादित्यादावव्याप्तेश्च ॥ अत एव न तदन्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वं
नापि तदनतिरिक्तवृत्तित्वं द्रव्यं सत्त्वादित्यादावतिव्याप्तेः सामानाधिकरण्यस्य व्याप्यवृत्तित्वात् मेवं स्वविशिष्टाधिकरणावृत्तियावत्सा
ध्यासमानाधिकरणकत्वस्य विवक्षितत्वात् वह्निमान्धूमादित्यादौ साध्यासमानाधिकरणानां यावतां धूमत्वविशिष्टाधिकरणेः स
त्त्वात् धूमत्वस्य साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वोपपत्तेः व्यभिचारिणपत्तिव्याभिवारणाय यावादिति साध्यासमानाधिकरणविशेषणं द्रव्यं
सत्त्वादित्यादौ साध्यासमानाधिकरणयावदन्तर्गतस्य गुणत्वस्य सत्तात्वविशिष्टवृत्तिसत्त्वान्नातिव्याप्तिः स्वविशिष्टाधिकरणत्वं च हेत
तावच्छेदकसंबंधेन बोध्यं तेन वह्न्यसमानाधिकरणयावदन्तर्गतस्य धूमावयवत्वादेः स[illegible]मवायेन धूमाधिकरणावृत्तित्वेपि न क्षतिः इत्थं च साध्य

राम

नर वप

तथाहीत्यादिना धूमस्य वन्हिसंबंधित्वरूपत्वं च घटकार्थे सप्तमी॥ धूमनिष्ठवन्हिसामानाधिकरण्यस्येत्यर्थः अवच्छेदकं च सामानाधिकरण्यावच्छेदकतावत
।धूममात्रस्य।सकलधूमस्य। वन्हिसंबंधित्वात्।वान्हिसामानाधिकरण्यात् तथा च तत्तदभाववदवृत्तित्वं व्याप्यत्वं तदवच्छेदकत्वं धूमत्वस्य व
न्हिसामानाधिकरण्याभाववदवृत्तित्वेन व्याप्यतासमानाधिकरणत्वात् तदवच्छेदकत्वं तथा वन्हिमान्धूमादित्यादौ लक्षणसमन्वयः वन्हेस्तद्धूमसंबंधित्वात्।तुशब्दो
भिन्नक्रमे।वन्हिनिष्ठधूमसामानाधिकरण्यस्य व्याप्यत्वमित्यर्थः वन्हित्वस्यावच्छेदकं। वान्हित्वेन व्याप्यतावच्छेदकतावत्त्वात् ... हेतुमाह। धूमासंबंधि
नीति।धूमासमानाधिकरणोऽयोगोलकीयवन्हाविति मध्यमः गतत्वात्। वन्हित्वस्यावृत्तित्वात् तथा च वन्हित्वस्य तदभाववदवृत्तित्वेनावच्छे
दकतया न धूमवान्वन्हेरित्यादौ व्याप्तिरिति भावः अतिप्रसक्तधर्मस्य व्याप्यतावच्छेदकत्वस्वीकारे बाधकमाह। न हीति। अवच्छेदकं च
व्याप्यतावच्छेदकं। संयोगादौ तथात्वादर्शनात्। संयुक्तत्वद्रव्यत्वादावतिप्रसक्तधर्मे व्याप्यतावच्छेदकत्वादर्शनात् तथा च वन्हिमान्धू
मादित्यादौ वन्हिसामानाधिकरण्यादिति प्रसक्तसंयुक्तत्वद्रव्यत्वादौ तदवच्छेदकत्वप्रसंग इति भावः। नन्वेवं सति धूमवान्वन्हेरित्यादौ वन्हेर
द्रव्यत्वप्रमेयत्ववन्हित्वेन व्याप्यतापत्तिरित्यत आशङ्कायामाह। किंचिदिति। धूमसंबंधितावच्छेदकं। धूमसामानाधिकरण्यावच्छेदकं।नापरं। आद्ये

अपरन्त्वर्थः परस्वरूपं परसाधनं यत्सामानाधिकरण्यावच्छेदकावच्छिन्नं भवतीति योजना अत्रापि पूर्वोक्तरीत्या योजनं च पूर्ववद्बोध्यं इति
न न पूर्वोक्तदोषः सक्षेतोल्लक्षणमत्वं दर्शयति वह्निसामानाधिकरण्यं हि हि पतं धूमे धूमनिष्ठं वह्निसामानाधिकरण्यं धूमत्वेना
वच्छिद्यते धूमत्वावच्छिन्नं चेत्येतल्लक्षणसमन्वय इति शेषः अभिचारिणि लक्षणमत्वं दर्शयति सोपाधाविति अत्र तु शब्दो हेत्वंशव्यव
दार्थः न्वयश्चास्योपाधिनेत्यत्र न तथा वह्निपरमात्सोपाधौ व्यभिचारिणि व्यभिचारिनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्यमुपाधिनेवाच्छिद्यते न तु
शक्यसाधनतावच्छेदकेनात्तो नाति व्याप्तिरिति वाक्यार्थः तेनेदं तत्र हि वास्य शोधितायोस्य धूमनिष्ठत्वेन हि सामानाधिकरण्यं साध्यसमानाधि
करणतयास्य यमनुपाधिनाशीतत्वेनावच्छिद्यत इत्युपाधिनेवावच्छिद्यत इत्येवकारेः संगत इति शंकानवकाशः एवकारस्य हि सा
ध्यसंबंधितायाउपाधिभिन्नस्यानवच्छेदकत्वं नार्थः किंतु सोपाधौ स्वसाधनतावच्छेदकस्य साधनतावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधेनानव
च्छेदकत्वमिति अत एवेदं जन्यं दध्वंसप्रत्यक्षत्वस्य साध्यत्वे दध्वंसस्य समवायेन हेतुत्वे दधित्वमेवोपाधिः समवायेन दधिघ्राणकवृत्तिप्र
मारोदधित्वस्याव्याप्तित्वेन सा ध्वनाव्यापकत्वात्साधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वास्य तथा च शक्यसाधनतावच्छेदकरूपोपाधेरपि साध्य

ध दै२

नि२
त३
राम

त्तैपत्वादित्यादौ साध्यसमानाधिकरणस्य गगनादेः साधनाधिकरणावृत्तित्वात्सम्यगसमन्वयः साध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्याधिकरणीविशेषणता-
ताविशिष्टसंबंधेनाहेत्वे यो व्यमहार्थस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधेन हेत्वधिकरणे विशेषणताविशिष्टसंबंधेनावृत्तित्वं वा यो समवायेन वह्नेः साध्य-
त्वे संयोगेन धूमस्य हेतुत्वे संयोगेन वह्निसमानाधिकरणस्य समवेतस्यापि धूमाधिकरणावृत्तित्वान्नाव्याप्तिरव्याप्तिवारणाय [illegible]तावच्छेदकसंबंधेन सा-
ध्याधिकरणेति द्रव्यत्वादित्यादौ समवायेन द्रव्यत्वाधिकरणे महाकाले कालिकसंबंधेनावृत्तिगगनादेः साधनाधिकरणावृत्तित्वादिति व्या-
प्तिवारणाय विशेषणताविशेषेणेत्याद्युक्तम्। स्ववनम्यं [illegible] अभेदेऽवच्छेद्यावच्छेदकभावानभ्युपगमेनेदं लक्षणं अन्यथा साध्य-
संबंधितावच्छेदके हेतुतावच्छेदकत्वस्यैव सम्यक्त्वे द्वितीयसामानाधिकरण्यनिवेशनस्य वैयर्थ्यापत्तेः अत एवाह शसामानाधिकरण्य-
स्य व्याप्तित्वे केवलहि साध्याभिरिति तु न स्यात्संगतिः अभेदेप्यवच्छेद्यावच्छेदकभावस्वीकारे द्वितीयसामानाधिकरण्य द्दलस्य वैयर्थ्यमेवेत।
त्तत्साध्यसमानाधिकरणस्य यहः अथ वेति यत्र संसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नपदं अवच्छिन्नो अवच्छिन्नत्वे वैशिष्ट्यं व्याप्तिरिति यावत् यस्मात् रूपः पत्सा-
धनवृत्तिः तथाच पत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकवैशिष्ट्यं यत्साधनवृत्तितत्साधनं तत्साध्यनिरूपितव्याप्ति-

था५

वंस्व५

यसाध्य३

१९

वि॰ वा॰

णा१ … न२

रूपव्याप्तिविधिसंभवतीति चेन्न यासतिप्रकारांतरे व्याप्तिव्याप्तिवारणासंभवेन उपाधेरवच्छेदकत्वप्रतिपादनस्यार्थांतरत्वापत्तेः अथ यथा गोलकंगोत्वाघु
पाधेः साध्यासमानाधिकरणसमानाधिकरणतया अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वासंभवेप्य न्यूनवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वे संभवत्येव
तत्तदाश्रययोगित्वव्याप्तिनिराकरणमिति चेन्न यथापि उक्तसाध्यसंबंधितानतिरिक्तवृत्तिरूपावच्छेदकस्य व्याप्तित्वे पापाधीतत्वासंभवात्स्व
र्मातरसमानाधिकरणसाध्यमिश्रुपपादनेऽर्थांतरतादवस्थ्यात् एवं व्यभिचारिणि धूमसाध्यसंबंधितावच्छिन्नसामानाधिकरण्यसंबंधेनोपा
धिविशिष्टधर्मांतरेणावच्छिद्यते न तु स्वरूपसाधनतावच्छेदकेनेति तत्त्वार्थः सामानाधिकरण्येन पक्षविशिष्टधर्मांतरं साध्यसंबंधिता
नतिरिक्तवृत्तित्वहि शब्दव्याप्यत्वोपाधिशिति फलितोऽर्थः अवच्छेदकत्वं च तत्पर्याप्त्यधिकरणत्वं तेन धूमवत्त्वावच्छिन्नसामानाधिक
रणेन उपाधिविशिष्टस्यसाध्यसंबंधितानतिरिक्तवृत्तेः साधनतावच्छेदकस्य स्वरूपसाधनतावच्छेदकानतिरिक्तत्वेपि न क्षतिः अ
नतिरिक्तत्वनिरुक्तेः सर्वत्रैव देववाच्यत्वात् तेन न पूर्वोक्तस्थलेदोषः व्यभिचारिणि सामानाधिकरण्येनोपाधिविशिष्टसाधन
तावच्छेदकानतिरिक्तसाध्यसंबंधितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणानतत्स्वरूपसाधनतावच्छेदकमित्यत्र प्राभाकरणां संवादमाह व्यत

क

न्य॰ १

राम॰

संबंधितावच्छेदकत्वेन शुद्धसाधनतावच्छेदकत्वस्य कथनेऽप्येवकारस्यासंगतिरेवेति परास्तं तत्र तादृशोपाधेरपि सामानाधिकरण्यसंबंधेनैव
साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेन साधनतावच्छेदकतादृशस्कंधसंबंधेनानवच्छेदकत्वात् अत्र सामानाधिकरण्यसंबंधेन स्वीकर्तव्यमतेनोपाधि
पदं पद्यास्थितमेव तथा चोपाधेः साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वं सामानाधिकरण्यसंबंधेनैवोध्यमिति नोपाधेस्साधनाव्याप्तिः तथा कथं तत्र सा
ध्यसंबंधितावच्छेदकत्वमिति शंकानवकाशः। तत्संबंधतानेति कर्तव्यमतेनोपाधिपदं। उपाधिघटितधर्मपरं तथा च धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमसा
मानाधिकरण्ये आर्द्रेन्धनप्रभववत्त्वाधिकरणाहृत्तित्वविशिष्टवह्नित्वेनावच्छिद्यमाने आर्द्रेन्धनप्रभववह्निरूपोपाधेरपि तदवच्छेदकत्वे
न शुद्धसाधनावच्छेदकस्यानवच्छेदकत्वमेवेति भावः। अधिकमन्यत्र बोध्यं ननु व्यभिचारिणीति व्याप्तिवारणाय तद्ग्रन्थेनोपाधेरवच्छे
कत्वोपवर्णनं तथा सत्येव साधनतावच्छेदके शुद्धतत्साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेन प्रसिद्धस्योपाधेस्तत्त्वरूपतदनवच्छेदकत्वसत्त्वेना
तिव्याप्तिनिरासः संभवः तत्रेन संभवति शुद्धतत्साध्यसंबंधितावच्छिन्नत्वरूपावच्छेदकस्योपाधावसंभवेन तादृशावच्छेदकाप्रसि
द्ध्या तत्रानवच्छेदकत्वासंभवात् नन्वप्रसिद्ध्यैव नातिव्याप्तिरिति चेन्न उपाधेरवच्छेदकत्वोपवर्णनस्यासंगत्यापत्तेः ननु तादृशोपाधेर्मान

यो ४

न२ ले२

सिं. गा.

द्यमत्वविशिष्टवह्नित्वस्य साध्यसामानाधिकरण्यानतिप्रसक्ततया ध्योगोलकान्यत्वादेस्तु साध्यविशिष्टसाधनव्यापक[illegible]तयोपाधि
त्वसंभवः एवमन्यत्रापि यथानुभवं स्वयमूह्यं महाचार्यशिरोमणयस्तु अत्रोपाधेरवच्छेदकत्वमन्यूनवृत्तित्वं तच्च निरुक्तसाध्यावि
शिष्टसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधनव्यापकत्वं तेन द्व्यंशसत्वादिमादौ तुटत्वादेर्वारणं निरुक्तं स्पर्शादिमत्वादौ शीतस्पर्शान्यत्वादेर्वा र
णाय तन्नविशेषणमिति तत्वं च साध्याभावविशिष्टनिरुक्तसाधनवद्वृत्तित्वमित्याहुः अन्ये केचित्तु सोपाधिनिष्ठसाध्यसामानाधि
करण्यस्य स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकं यथा न साधनतावच्छेदकं तथोपाधिरपि साध्यसामानाधिकरण्यावतान् तथा चालोकसंयोगे धूमवत्तानार्द्रेन्धनप्रभ
ववह्निमत्त्वस्याद्रे साध्यसामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नहेतुतावच्छेदकताल्लत्वे आशिरित्यत आह अन्यथेति यत एव साधननिष्ठसा
ध्यसंबंधितायाः सामानाधिकरण्यापेनोपाधिस्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकोऽन्यथा व्येतस्य अत्रोपाधेर्न्यूनवृत्तित्वरूपमवच्छेदकत्वं सा
मानाधिकरण्यसंबंधस्य हेतुनिष्ठमक्तत्वा व्यापकत्वाद्घटकत्वे स्वसामानाधिकरण्यसंबंधावच्छिन्नव्यापकतासंभवादिति तत्र स
त आर्द्रेन्धनप्रभववह्न्यादौ स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतायाः संभवेऽपि साध्यसंबंधितातिप्रसक्तायोगोलकान्यत्वाद्युपाधौ तदसंभ

राम

म३

स्तु४

एवेति यत्तएव सोपाधिनिष्ठसाध्यसंबंधितापन्नसामानाधिकरण्येनोपाधिविशिष्टसाधनतावच्छेदकमवच्छेदकं निरुक्तावच्छेदकतावदन्यएवे
त्यर्थः साधनतावच्छेदकेत्यादि साधनतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणान्येन सामानाधिकरण्येन यदुपाधिविशिष्टसाधनतावच्छेदकेन साध
नाभिमतो साधनाभिमतनिष्ठः साध्यसंबंधः साध्यसामानाधिकरण्यं। अवच्छिद्यते। यदुपाधिविशिष्टसाधनमवच्छेदकावच्छिन्नं सएवेत
दुपाधिविशेषएव। तत्र साधने साध्यविशिष्टसाधने विशेषणं॥ असाधारणोधर्मः उपाधिरितिनिपमंत्राभाकरावदंतीत्यर्थः अन्यथा
सोपाधौ साध्यसंबंधितायाउपाधिविशिष्टसाधनतावच्छेदकसानवच्छेदकत्वेन तद्विशेषसोपाधित्वोपवर्णनं तेषामसंगतं स्यादि
तिमत्वे [illegible]पष्टंभसंगतिः इदंजन्मंदभ्रदस्याहो साधननावच्छेदकस्य दधित्वोपाधित्वाव्याप्यसाधनतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधि
करणेनेति तथाचतच्चदधित्वाधिकरणसमवेतत्वविशिष्टदधित्वे साध्यसंबंधितावच्छेदकतापर्याप्तिः दध्यदधित्वे साधन[illegible]
तावच्छेदकतापर्याप्तिरिति न दोषइति भावः। प्रकृते साधरणत्वं वनिरुक्तसाध्यविशिष्टसाधनव्यापकत्वमात्रंबोध्यं। तेनदूष्यंस
त्वादिसाहाय्ये सामानाधिकरण्येन द्रव्यत्वसामानाधिकरण्यान्नातिप्रसक्तघटत्वेनातिप्रसंगः धूमवान्वन्हेरित्यादौ वपोगोलका।

चि॰वा॰

तं॰ ननु स्वसमानाधिकरणे क्वापि विगलद्धर्मसंक्रामकत्वमेवोपाधिपदप्रयोगार्थः स चाप्रकृतेऽपि संभवति॰ सालादिमत्व
समानाधिकरणे द्रव्यत्वादौ सत्तागतजातिसंक्रामकत्वसत्वादिति चेन्न। स्वसमानाधिकरणपक्षधर्मावगतधर्मसंक्रामकत्वं
तस्य न धर्मेऽनस्योपाधित्वमिति नियमे न द्रव्यत्वादौ तस्योपाधित्वसंभवेऽपि प्रकृते हेतुतावच्छेदकोपस्थितालासंभवात्ः धर्म
वान् वह्नेः धूमादौ वह्निः लेधमव्याप्यत्वमुपाधिरिति निवृक्तो लक्षणे तत्पत्वादिस्पैवागोत्वव्याप्यत्वावच्छलत्वेसालादिमत्वमुपा
धिरिति न वाप्रामाणिकानां व्यवहारः अन्यथात्विताद्दशोव्यवहारः इति चेत्तर्हि साधनतावच्छेदकस्पलासमानाधिकरण
त्वमवाधितविषयएव सः न चतत्तोर्थ सिद्धिः न चोपाधिपदप्रयोगवललभ्य साध्यव्याप्यत्व ग्न्वापीत्युपाधित्वं पुज्यत इति
वाच्यं तथा सत्युपाधिपदप्रयोगवललभ्यस्यलोहितस्यजपाकुसुमेऽपि सत्वेन स्फटिके जपाकुसुमस्योपाधित्वबद्दष्टेऽपि
तस्योपाधित्वापत्तेः न च स्फटिके लोहिते जपाकुसुममुपाधिरिति वद्दृष्टे लोहिते जपाकुसुममुपाधिरिति व्यवहाराभावे
न तद्दशेतस्योपाधित्वमिति वाच्यं प्रकृतेऽपि तथाव्यवहाराभावेस्य सकृद्दावेदितत्वात॰ नन्वतस्यानुपाधित्वेविरुद्धे हेतो

राम

नमाह· स्फटिके जपाकुसुमवदिति यथा लोहिते स्फटिके जपाकुसुममुपाधिः तत्र स्फटिके स्वनिष्ठलौहित्यारोप
जनकत्वात्स्वनिष्ठलौहित्यसप्रकारकलोहिताभेदभ्रमजनकत्वाद्वा लोहिते स्फटिके जपाकुसुममुपाधिस्तत्रेत्यर्थः सा
ध्यव्यापकत्वरूपोपाधिपदयोगार्थविशिष्टस्यापि साध्यसमनैयत्येऽनुपाधित्वापातान्न तत्र तद्व्यवहाराभावमुपपादयितुमाह· त
त्स्थलीयेति उपाधिपदयौगिकार्थानवच्छेदकं त्वमित्यर्थः तथा च साध्यसमनैयत्ये योगार्थतावच्छेदकत्वेपि रूढ्यर्थतावच्छेद
कविरहात्तत्र न तद्व्यवहार इति भावः ननु तर्हि रूढ्यर्थतावच्छेदकं पदाभावात्तत्र न तद्व्यवहार इत्यत आह साध्यसाधनसंबंधिनि
ष्वत्र साध्यव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वमात्रं रूढ्यर्थतावच्छेदकं· ननु साधनसंबंधव्यापकत्वघटितं· प्रयोजनाविर
हात· गोत्ववानश्वत्वादित्यादि विरुद्धे हेतौ साध्याभावादिमलहीनामुपाधित्वमंगीकुर्वतामाचार्याणां मते तत्संग्रहापत्तेश्च
वस्तुतस्तु तन्मते विरुद्धहेतावुक्तधर्माणामुपाधित्वस्वीकारानुचितः स्वसमानाधिकरणेधर्मेस्वगतधर्मसंक्रामकत्व
रूपोपाधिपदयोगार्थस्य बाधात् ननु स्वसमानाधिकरणेधर्मेस्वगतधर्मसंक्रामकत्वरूपोपाधिपदयोगार्थस्य बाधा

२

वि॰वा॰

स्यासत्वाश्यारोपवचयोभवतीत्यर्थः इतितिः इतिहेतोरित्यर्थः उपलक्षसमीपवर्तिनि॰ आदधाति॰ स्वीयंधर्मसंक्रामय
तीत्युपाधिपदस्युत्पत्सेतिशेषः अत्रसौ॰ साध्यसमव्याप्तः उच्यते॰ आचार्यैरिति॰ तथाचसोपाधौशुद्धसाधननावच्छेद
कस्यसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वविशिष्टस्यसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्योपाधिघटित
धर्मस्यतादात्म्यप्रत्यासत्त्याशुद्धसाधनतावच्छेदकेधर्माभावस्यजन्यत्रापिसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वविशिष्टस्यतादात्म्य
संबंधेनसत्त्वादितिभावः नचशुद्धसाधनतावच्छेदकत्वविशिष्टस्यतादात्म्यसंबंधेनसत्त्वादितिभावः नचशुद्धसाधनता
वच्छेदकसाध्यसंबंधितानवच्छेदकत्वेपिकथमत्रः विशिष्टस्यतदवच्छेदकत्वेशुद्धेपितदभेदस्याबाधितत्वादितिवा
च्यं अवच्छेदकतायाः पर्याप्तिरिवाकारेणातदवच्छिन्नभेदस्यशुद्धेपिसत्वात् वस्तुतस्तुसाध्यसमव्याप्तस्यैवाचार्यै
रुपाधित्वस्वीकारेणतेषांमतेशुद्धोपाधेरेवसामानाधिकरण्यप्रत्यासत्त्यावच्छेदकत्वसंभवेनतन्मितेसाधननावच्छे ११०
दकेतादात्म्यप्रत्यासत्त्यासाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वस्यकव्याप्तेर्धर्मसंभवदुक्तउपाधेर्धर्मसंक्रामकत्वंबोध्यं अत्रइष्टा

भिचारोन्नयनफलकत्वे अप्रयोजकत्वात्· निष्फलत्वात् तथाचयद्दिव्यभिचारज्ञानमनुपाधिफलंस्यात्तर्ह्युपाधि
ज्ञानात्सर्वत्रस्यतूत्रत्वेन तदनुमानेनिष्फलंस्याद्दिरोभंजनस्योपाधिफलत्वे तु नैवं· व्यभिचारज्ञानरूपफलाभा
वेपिविरोभंजनार्थमेवतदनुमानमितिनचैवंस्वार्थमितिभाः तन्तूपाधेर्विरोभंजनाफलकत्वेपिनतदनुमानवैय
र्थ्यं· सोपाधिहेतौसाध्याननुमापकत्वज्ञानार्थमेवतदनुमानादित्यत आह· व्यभिचारादेवेति तत्र· सोपाधौ· अगमक
त्वे· अननुमापकत्वसंभवे· तथाचोपाधिज्ञानार्थमावश्यकाद्व्यभिचारज्ञानादेवसोपाधौसाध्याननुमापकत्वज्ञानसं
भवेत्तदनुमानंव्यर्थमेवेतिभावः प्राभाकराणांसंवादमुक्त्वाचार्याणांसंवादमाह· अतएवेति यतएवसोपाधौशुद्ध
साधनतावछेदकंसाध्यसंबंधितानवछेदकमतएवेत्यर्थः तस्यसाध्यसमव्याप्तस्य· संबंधः शुद्धार्थः सचवस्तुतिल
मेव न्यूनवछेदकत्वपक्षव्याप्यव्याप्तौ साध्यसंबंधितावछेदकरूपेति।साध्यसामानाधिकरण्यावछेदकधर्मेत्यर्थः
लक्षणपरस्वरूपपरं साधनत्वाभिमते· सोपाधिनिष्ठसाधनतावछेदकत्वेनाभिमतेधर्मे· वक्ष्यतीति· तादात्म्य

२१

दि॰ बा॰

योरदर्शनादित्यतिभावः तदनभ्युपगमाच्चेति॰ सामान्यलक्षणानभ्युपगमाच्चेत्यर्थः ननु धूमाधिकरणे पर्वते वह्निसं
बंधस्येवपि धूमाधिकरणमात्रान्तरावह्निसंबंधोनस्यादिति शंकायाअपि व्यभिचारशंकाविधया व्याप्तिग्रहप्रतिबं
धकत्वेन तद्विधूननार्थं धूमाधिकरणमात्रावच्छेदेन वह्निसंबंधज्ञानमवश्यमपेक्षितं॰ तदेव संबंधमयोर्दर्शनमित्युच्यते॰ न
च्यावृतेष्यकंचिदुपयोगाख्यत्वस्याशंकतेनचेति काकतालीयत्वशंका॰ धूमवतो वह्निसंबंधे काकागमनतालपत
नवत् संबंधत्वशंका॰ तुल्यत्वेनानिपतनत्वेन॰ द्वितीयादिदर्शनापेक्षा॰ धूमादिकरणमप्यन्तरे वह्निसंबंधदर्शनापेक्षा
शंकानिरासवत्रयात॰ एतद्धूमाधिकरणे वह्निसंबंधसत्त्वेपि धूमाधिकरणमात्रान्तरे वह्निसंबंधो नस्यादिति शंका
नादर्शनव्यापार॰ तथा चैतादृशशंकाया अपि ज्ञानविघातत्वे नव्याप्तिग्रहप्रतिबंधकत्वमेवनेनेन तद्विधूननार्थं तदपे
क्षेति भावः॰ ननु पार्थिवत्वं लोहलेख्यत्वे व्याप्तिग्रहत्वतुल्यत्वात् व्याप्तिग्रहत्वे प्रतितत्त्वज्ञापकस्य प्रतिबंधकत्वे॰ कारणविघट
कत्वरूपस्य तस्य व्याप्तिग्रहस्वरूपत्यावाधाभाववत्तानिश्चयस्य कारणत्वएवनिर्वाहादिति व्याप्तिग्रहस्वरूपप्रत्युपाधौ भा
ववत्तानिश्चयस्य कारणत्वबाध्यं॰ तद्धि जनकमाध्याआपकत्वसाधत्वव्यापकत्वज्ञानेनभविष्यति नचव्याप्तानधिक

राम०

साध्यसाधनसामानाधिकरण्यात्मकव्याप्तिप्रत्यक्षेऽसन्निकृष्टव्यक्तेर्भानं सामान्यप्रत्यासत्त्यैव संभवति । सामान्यप्रत्यास
त्तिजन्यज्ञानेन तदाश्रयस्य सर्वस्य भानं नियमादिति भावः वस्तुतस्तु सामान्यप्रत्यासत्त्याविहितकसामान्यप्रत्यासत्त्या । सर्वो
पसंहारतेन । सर्वेषां साध्यसाधनादीनां ज्ञानात् अविनाभावग्रहः व्याप्तिप्रत्यक्षं संभवतीति शेषः तथाच सामान्यल
क्षणाप्रत्यासत्त्या सर्वेषामसन्निकृष्टसाध्यादीनां ज्ञाने तत्र ज्ञानलक्षणायाप्रत्यासत्त्या सकलसामानाधिकरण्यरूपव्याप्ति
प्रत्यक्षं संभवति ज्ञानलक्षणासन्निकर्षसंपादकत्वेनैव संबंधभयोर्दर्शनस्य व्याप्तिप्रत्यक्षेऽनुपयोगात्संभवतीति भावः
तेन सामान्यलक्षणाजन्यप्रत्यक्षे सामान्याश्रयस्य विशेष्यतयैकभानमिति कथं व्याप्तिप्रकारके हेतुविशेष्यकं प्र
त्यक्षं तथैव विशेष्यकानवकाशः सामान्यरूपताच । सामान्यस्य समैकाधिकरण्याकृतिनाथ । नसकृद्दर्शनेन व्याप्त्या । नैकाधि
करण्यज्ञाने ग्राह्याः इतीति । इति हेतोऽस्यर्थः नयोर्दर्शनापेक्षा । व्याप्तेनेकसमानाधिकरण्यज्ञानरूपभूयोदर्शनापेक्षाः
सामान्यस्यहीति सामान्यज्ञानस्य हीत्यर्थः तत्सामान्यतया ज्ञातस्य नितिलेनाधिकरण्याकृतित्वेन सामान्यज्ञानेस्य
र्थः तथाच व्यक्तिनानात्वविषयकत्वनिवेशो गौरवात् सामान्यप्रकारकेन्द्रियसंबंधविशेष्यकज्ञानस्यैव तत्त्वेन तद्दर्शनात् तेन क

तस्य निरुक्तरूपार्थतावच्छेदकस्य सत्त्वेन तत्पोरूपाधिपदरूपार्थतापत्तेरित्यर्थः तथा च धूमवान् वह्नेरित्यादौ व्यभिचा
रिणि वह्न्यादावनुकूलतर्कराहित्येन धूमव्यापकव्यभिचारित्वेन च हेतुताधूमव्यभिचारसाधित्वेऽनुकूलतर्कराहित्य
पाप्रयोजकस्य साध्यव्यापकव्यभिचारित्वाच्च हेतोर्व्यभिचारानुमापकत्वावच्छेदकघटकत्वेनोपाधितापत्तेरिति भा
वः नच साध्यव्यभिचारोन्नायकव्यभिचारप्रतियोगित्वमेव रूपार्थतावच्छेदकमस्तु अप्रयोजकत्वादेस्तु न तथा
त्वमिति वाच्यं तदपेक्षया योगार्थमादाय साध्यव्यापकतामात्रे रूढिस्वीकारे लाघवादित्याशयान् विरला इति व्याप्ति
वादरहस्यं एतावता प्रबन्धेन व्याप्तिस्वरूपं तावन्निरूपितं तथापि तन्निश्चयोपायाभावेनानुमानप्रामाण्यं न संभवतीति उ
पायाभावादिति चार्वाकस्य पूर्वपक्षे सकृद्दर्शनमेव व्याप्तिग्रहोपाय इति प्राभाकराणां मतमित्याह तः भूयः साध्यसाध
नसहचारदर्शनं हेतुः तदुपाय इति नैयायिकानां मतमित्याह तः स च परमतनिराकरणाविनाभावे न भवतीति निराकरणपूर्व
कं स्वमतमित्याह तमभिधातुं तदाद्यमुपन्यस्यति सेयमित्यस्यार्थमेवमिति सूचितं तेन सेयं व्याप्तिः निरुक्तव्याप्तिः कथं ग्राह्येति

साध्यव्यभिचारः केनसाधनीपदनिवार्यं धूमवान्वन्हेरित्यादावनुपाधेरप्यार्द्रेंधनादेर्व्यभिचारोन्नायकत्ववदस्यापित्त्व
स्वीकारेणानुपपत्त्यभावात् इत्यत तस्यानुपाधित्वध्रौव्ये साध्यव्यापकत्वसाध्याव्यापकत्वयोस्सत्वेनतत्राप्युपाधित्वव्यव
हारापत्तिप्रसंगवारणाय साध्यसाधनसमव्यापकत्वं सार्थकमितिपुरुकमुपन्यासमः अधिकरणतावुपाधिव्यवहारंनिरास
ति विषमव्याप्तस्थलेतिनोपाधिपदवाच्यः तोपाधिपदेनव्यवहार्यः प्रवृत्तिनिमित्ताभावादिति यौगिकस्य साध्यव्याप्य
त्वस्याभावादित्यर्थः ननुतर्हि धूमवान्वन्हेरित्यादौ विषमव्याप्तस्यार्द्रेंधनादेः कथंदूषकत्वमनुपाधित्वादित्यत आह
दूषकताचेति तस्या विषमव्याप्तस्य व्यभिचारोन्नायकतया साध्यव्यभिचारोन्नायकव्यभिचारघटकतया व्यभिचारो
न्नायकत्वं व्यभिचारानुमापकतावच्छेदकघटकत्वं एवकारेणयोगार्थस्यव्यवच्छेदः उपाधित्वं उपाधिपदप्रयोगनि
मित्तं रूढ्यर्थतावच्छेदकं तथाचविषमव्याप्तेप्युपाधिव्यवहारोमुख्यएवेतिभावः अप्रयोजकत्वं अनुकूलतर्करहितत्वं
तथाचानुकूलतर्करहितस्यसाध्यव्यापकव्यभिचारिणश्चहेतोरित्यर्थः उपाधितापत्तेरिति उपाधिपदप्रवृत्तिनिमि

वि॰वा॰

त्तितानवच्छिन्नत्वमन्यथासिद्धिनिरूपकतावच्छेदकत्वंवबालत्वीसमापेनतन्तद्ध्वनित्वावच्छिन्नाभावस्यआसिग्रहस
मानाधिकरणतयापकिंचित्सहचारदर्शनेसत्वेपिकार्यानुसत्वानतत्प्रयोजकाभावप्रतियोगिकारणतरस्यावच्छेदक
त्वेनेनसहास्यासिद्धितयाचेतिमन्तव्यं आशुविनाशिनामिति॰ तेनोपलक्षणात्वनिर्ध्वंसप्रतियोगिकामित्यर्थः
क्रमिविकाशा॰ युगपदनुत्पन्नानां॰ मेलकाभावात्॰ एकक्षणावस्थापित्वासंभवात् अत्रचिरस्थायिनामेलनसंभवा
दाशुविनाशिनामित्युक्तं॰ आशुविनाशिनामस्थिरत्वात्मनानादीनांमेलनसंभवात्क्रमिकाणामित्युक्तं आशुवि
नाशिनोः क्रमिकत्वयोर्मेलनसंभवाद्द्वयवचनं तथाचैकस्मिन्नात्मनिचैकक्षणावच्छेदेनयत्स्यासिसंबंधेनसमयत्वावि
शिष्टदर्शनाधिकरणत्वस्याप्रसिद्ध्यापर्याप्तिसंबंधेनसमयोदर्शनतद्विनिमयत्वेव्याप्तिग्रहजनकतावच्छेदकत्वाभावेसाध्ये
एकक्षणावच्छेदेनौकात्म्यवृत्त्यधिकरणतानिरूपकतानवच्छेदकत्वंव्याप्तिग्रहसमानाधिकरणाभावप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वंवाहेतुरितिभावः॰ एतद्भयोर्दर्शनंनव्याप्तिप्रत्यक्षमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतानाकं

राम

नगम्येति। भयोर्दर्शनजन्यप्रत्यक्षविषयत्वाभावेन साध्यः तथा सति साध्याप्रसिद्ध्यापत्तेः भयोर्दर्शनजन्य
प्रत्यक्षविषयत्वरूपप्रतियोगिनोऽप्रसिद्धत्वात् नच विशिष्टज्ञानं प्रति विशेषणज्ञानस्योपनीतभानं प्रति चोपना
यकज्ञानस्य च हेतुतया तज्जन्यप्रत्यक्षविषयत्वमादाय प्रतियोगिप्रसिद्धिः संभवतीति वाच्यं। प्राभाकरैरनादृ
ताकार्यकारणभावानङ्गीकारात् नच तथापि प्राभाकरैर्विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रति विशेषणतावच्छेदकप्रकार
कनिश्चयस्य हेतुतायाः स्वीकारेण प्रतियोगिप्रसिद्धिः सहचारविशिष्टहेतुवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षस्य भूयस्सह
चारदर्शननिष्ठायाः स्वरूपयोग्यजनकतानतिरूपितजन्यताश्रयत्वादिति वाच्यं। तथा सति बाधापत्तेः। किन्तु भूयो
दर्शननिष्ठतद्दर्शनत्वं। तन्निष्ठभूयस्त्वं वा पर्याप्तिसम्बन्धेनतावच्छेदकमिति साध्यमिति भावः अत्र क्रमेणाहेतुमाह
दर्शनामित्यादिना। प्रत्येकं। नतद्दर्शनत्वेनः स्वहेतुत्वादिति निपतनपर्यवसितत्वाभावाद्साध्याप्रसिद्धत्वाद्व्यर्थः निय
तपर्यवसितताऽनवच्छेदकत्वाद्साध्याप्रसिद्धिनिरूपकतावच्छेदकत्वाद्धेतुनिपातात् अत्र तत्तद्दर्शनत्वानां निपतनपर्यव

चि·वा·

न· द्वितीयहेतोरस्वरूपासिद्धिरिति प्रायेणाशंकते· नचेति तावद्धर्मितज्ज्ञानसंस्काराः स्वरूपसत्त्वाद्धर्मितत्स
संस्काराः इन्द्रियसंबन्धकृताइति तेन व्याप्तिप्रत्यक्षत्वस्य तज्ज्ञानावच्छेदकत्वं सचितं· स्वानुमानिकव्याप्तिज्ञानेऽपि
स्वीकारानपेक्षत्वात्· व्याप्तिधीहेतवः व्याप्तिप्रत्यक्षहेतवः प्रत्यक्षादिज्ञानेन संस्कारेण तद्बुद्धिरिति मियत्वेऽनापन्नासमि
त्यायामिति तथात्वकल्पनात्· संस्कारसहकारित्वकल्पनात् तथाचेन्द्रियेणप्रत्यभिज्ञानजननेनतात्र्वोसंस्कारस
सहकारितायाः कृप्तत्वेनप्रकृतेपि व्याप्तिप्रत्यक्षेइन्द्रियेण जननीयतत्वेतज्ज्ञानितसंस्कारणाद्धेतुत्वैनैकाधिकर
णोक्त्वणावच्छेदेनतज्जन्यसंस्कारसंबन्धेनस्वरूपसंसर्गवाद्धर्मितानासत्वेनद्वितीयहेतोरस्वरूपासिद्धिरितिभा
व· ननुसमानविशेष्यकस्मरणोप्रत्यक्षेत्वतादृशसंस्कारस्यवहेतुः अन्यथातिप्रसंगात्· तथाचधर्मसमानाधिकरण
त्वेनाभावाप्रतियोगितावच्छेदकसामानाधिकरण्यप्रकारकव्याप्तिप्रत्यक्षेसहयोगात्वस्वरूपसत्त्वाद्धर्मितज्ज्ञानसंस्कारविनैवस्वरूप
कर्षादिनाग्रहीतत्वेनागृहीतव्यापककत्वाज्ञानग्रहसंबन्धेनैवामुपयोगोवक्तव्यः सचतत्तंनभवति· यत्तद्विशेष्यकस्मृत्वा

११०

यत्नादृष्टाकारणतावच्छेदकरूपशून्यत्वादिति प्रयोगः न च साध्याविशेषः कारणतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्यैव कारण
तारूपत्वादिति वाच्यं अन्योन्याभावात्यन्ताभावभेदेन भेदादिति यद्यपि व्याप्तिर्नभयोर्दर्शनगम्या तस्याः सहचारद
र्शननिष्टभयत्वव्याप्तिप्रत्यक्षजनकतावच्छेदकं नेत्यर्थः तन्मतेऽपि सन्निकर्षादिष्विति धर्मघटनादृष्टजनकताव
च्छेदकत्वस्य प्रसिद्ध्या नाप्रसिद्धिः अत्र व्याप्तिप्रत्यक्षजनकतावच्छेदकत्वाभावादिति हेतुः पर्यालोपः साध्यस्य त
न्योन्याभावगर्भत्वात् हेतोः साध्याविशेष इति तन्मतमेव परिष्कृतं तदुभयमपि न सम्यक् अस्मद्गुरोरन्यैव सम
वेदितुः पराणम्यानुचितत्वात् तादृशावच्छेदकभेदावच्छेदकत्वाभावपर्यवसानेन सिद्धसाधनात् न च धर्मिणो भेद
पि तादृशावच्छेदकभेदः तद्वत्तात्यन्ताभावत्वरूपधर्मभेदात् न सिद्धसाधनावकाश इति वाच्यं तथापि तादृशावच्छेदकत्वाभा
वरूपहेतुनिष्कृष्यैवं वैयापकमतनिरासेन भेदेन साधनस्यापि प्रयोजनत्वादित्यादिकं न्यायाशुविनाशिनां स्वतो मे
लनाभावेऽपि तज्जन्यसंस्काररूपव्यापारद्वारा मेलनसंभवति नादृष्टमेलनस्यापि भयत्वेन कारणतानिर्वाहकत्वा

वि॰ बा॰

ज्ञाप्यकोस्य प्रकारकसंस्कारोत्पत्तिज्ञोप्यकास्य प्रकारकस्मरणोत्पादेऽतिप्रसंगः घटविषयकसंस्कारो
त्पापटविषयकस्मरणप्रसंगः ननु यन्नियमोऽयामालिकद्रति यदि ब्रूयात्तदापि हृतणां तमभिधानभयोरर्थी
नपदार्थालितर्कयति। किंचेसाहित्यान्तर्गाह्येभयोर्भ्योऽनेकव्याप्तिप्रसक्तेर्भ्योऽनेकव्याप्तिप्रसक्त्यार्थदर्शनमित्य
नुक्तसमुच्चायकः संबंधः सहचाराः नच्याव्याप्तिप्रत्यक्षप्रतिसंस्काराद्वारा संबंधमभयोर्दर्शनमित्यकारणत्वमपि
हितं नत्संबंधमभयोर्दर्शनं किमित्यर्थः अथवा चतत्त्राह्योऽवधारणार्थः तथा च तदेव संबंधमभयोर्दर्शनमित्यर्थः भयस्य
छांने चेति। अत्र सत्यमर्थो वृत्तिलेनस्य सहचारपदार्थे कद्रयोः साध्यसाधनयोरन्वयः दर्शनं सहचारदर्शनम
यसा॰ साध्यसाधनानां। षष्ठ्यर्थसंबंधप्रतियोगितया विषयत्व॰ तस्य साध्यसाधनयोरन्वयः दर्शनं सहकार
दर्शनं दर्शनानि साध्यसाधनसहचारदर्शनानि ननु तथा॰ नव्याप्तियहात्मकं तत्राघेदोषमाह॰ एकत्वेन काधिकारण
वृत्तिरूपसमयोरित्यर्थः नेनद्वितीयकत्वासाध्यत्वेवदोषसंभेवस्थलांतरानुधावनमसंगतमिति त्रिकापरिहृताः स

राम॰

हस्तर्कानापेक्षणाद्वह्निविशेष्यकव्यापकताग्रहस्यमित्रविशेष्यकत्वात्तस्मान्धूमो हन्त्रीनानांव्यापारांसंबंधेनापिन
व्याप्तिग्रहोपयोगि नेत्या त्रोपनीता हृासमानविषयत्वेति तद्विशेष्यकतत्प्रकारकसंस्कारात्तद्विशेष्यकतत्प्रकारक
स्मरणे तादृशाप्रसक्तिज्ञाने च हेतुरित्यर्थः सत्त्वोपनीतमानसमनुपेलञ्चनदुक्तिा सहचारदर्शनजन्यसंस्कारव्याप्ति
प्रत्यक्षयोः समानविषयकत्वाभावादित्यर्थः सहचारविषयकसंस्कारेण धूमविशेष्यकसहचारप्रकारकसंस्कारे
ण व्याप्तिज्ञाने व्याप्तिप्रत्यक्षे व्याप्तिशरीरघटकव्यापकत्वप्रकारकवह्निविशेष्यकप्रत्यक्षमिति यावत् नन्वे
वं रजतविशेष्यकरजतत्वप्रकारकसंस्कारात्कथं शुक्तिविशेष्यकरजतत्वप्रकारकज्ञानमिति चेन्न तत्र हि रङ्ग
स्मरणात्मकज्ञानद्वयमेव प्राभाकरेणाङ्गीक्रियते एवं घटगोचरसंस्काराद्भूतलवृत्तिसंनिकर्षाद्भूतले घटवद्भूत
लमिति प्रत्यक्षं तद्भानमपि नाङ्गीक्रियते परं तु स एवायं घट इति प्रत्यभिज्ञानाङ्गीक्रियते अन्यथा छिद्रपांसि न्यूनेप्या
तेनतयभ्रानेसंस्कारजन्ये तन्नजनकसंस्कारविषयमुख्यविशेष्यकमिति नियमे व्यभिचारः अन्यथा ज्ञान्यादि

वि·वी·

नासंग्राहकत्वाद्वेत्यत आह· अपिवेति स्पर्शनेपि सहचारदर्शनेपि· व्याप्यग्राहकत्वात्· व्याप्तिप्रत्यक्षानुसारात्· तथा
चान्वयव्यभिचारयोर्गृहीतत्वविशिष्टसहचारदर्शनत्वेनापि कारणत्वेन संभवतीति भावः· ननु व्याप्तिप्रत्यक्षप्रति न सहचा
रदर्शनमात्रं हेतुः· किंतु तर्कोपि· तथा च तर्करूपसहकारिकारणाभावान्न व्यभिचार इत्याशंकते· तर्कसहकृतनि
तित्वं किं सहकृतत्वं किंवा विशिष्टं सहचारदर्शनं· तथा· व्याप्तिप्रत्यक्षप्रतिहेतु नहीति· व्याप्तिप्रत्यक्षं प्रति तर्कस्य सहका
रिकारणत्वेनाव्युपकल्पत्वं इत्यर्थः· सहचारेत्यादि· अत्र तर्केण व्याप्तिग्रहे जननीये व्यभिचारादर्शनस्य आपाद्यापा
गः· आपाद्यलक्षणेन जन्यत्वं तस्य योग्यत्वरूपमेव निवेशनीयं· प्रयोज्यत्वं तु स्वरूपसंबंधविशेषः· तेनानादेः अभि
चारज्ञानाभावे कथं तर्कजन्यत्वघटितत्वयापाद्यत्वमिति शंकानिरस्ताः· अभिचारज्ञानप्रतिबंधकतर्कप्रयोज्यत्व
स्य तद्दानाभावे सत्वे बाधकाभावेन तत्र तर्कव्यापारानपेक्षत्वात्· एतेन पार्थिवत्वलोहलेख्यत्वयोः सहचारद
र्शनसत्वेन व्यभिचारज्ञानकाले व्याप्तिप्रत्यक्षवारणाय व्यभिचारज्ञानसहकृततर्कस्य हेतुत्वमभिहितं· तच्चनं

१५०

तद्धटेपाकभेदेनरूपरसानांबहुत्वसंभवात् द्वितीयदोषमाह-द्रव्यत्वपृथिवीत्वयोश्चेति अत्रचसाध्येनकिंचिदव्याप्त्यनुक्तम
मुख्यपार्थक्येनसमुचितस्यानेकव्याप्तिप्रत्यक्षार्थसद्धेत्वादर्शनमितिकल्पस्यदूषणासमुचितंतत्प्राथम्यात्संभवत्वाद
स्यापिसद्धेत्वादर्शनस्यभपत्वविशिष्टव्याप्तिप्रत्यक्षाजनकत्वात्-तृतीयदोषमाह-एकत्वेनेति महानसरूपैकाधिक
रणावच्छेदेनैवेत्यर्थः व्याख्यातादिकेति-सपक्षसद्धेत्वादिविपक्षेष्वेवेति महानसरूपैकाधिकरणावच्छेदेनैवेत्यर्थः अ
र्शनेषुसमस्तिमित्यर्थः तद्धीप्रसंगात् व्याप्तिप्रत्यक्षप्रसंगात् ननुपक्षाधिकरणानांपत्वमप्रसिद्धंतत्रतृतीयकल्पस्याप्य
नेकाधिकरणेनात्मकमितिध्येतत्रप्रथमकल्पएकत्वाक्षिप्तदूषणेनोद्धूषणांतरमाह-सपक्षस्येति त्रितयत्वादित्वेन-त्रित्वव
त्वद्वादित्वेन-अननुगमात्।त्रित्वद्वादिसाधारणस्यपक्षत्वस्यैकस्याभावात्-तथाचपक्षत्वावच्छिन्नरूपव्याप्तिप्रत्यक्षप्रति
सद्धेत्वादर्शनानांतन्मपरत्वेनकारणत्वमितिभावः ननुव्याप्तिप्रत्यक्षंप्रतिसंस्कारद्वारासद्धेत्वादर्शनानांत्रित्वविशिष्ट
सद्धेत्वादर्शनानांसत्त्वात्नव्यभिचारइत्यतआह-भवतैवव्यभिचारस्यप्रदर्शितत्वात्-त्रित्वविशिष्टसद्धेत्वादर्शनस्

२९

चि॰ दी॰

दकयोर्व्याप्तिग्रहानाभावेन न तर्क एव नोत्थाप्यते। समाधत्ते॰ प्रथमदर्शने योनि॰ भूयस्सहचारदर्शनं विनापीत्यर्थः। अपि नाम

भूयस्सहचारदर्शनमलभ्यमनुक्तेपः॰ स्तुल्पकल्प॰ सततमिति॰ व्यभिचाराशंकाशून्यपुरुषस्य॰ तर्कसंभवात्॰ प्रतिबंधकाभावे

नकारणसंपत्त्या तर्कोत्पत्तिसंभवात् तथा च व्याप्तिग्रहं प्रति न प्रयोजकत्वमपि भूयः सहचारदर्शनस्येति भावः ननु व्यभिचा

रदर्शने सहचारदर्शने सहचारदर्शने सहकृतस्तर्क एव व्याप्तिग्रहं प्रति हेतुः॰ भूयस्सहचारदर्शनं तु पक्षस्य लिंगत्वेऽस्तीति

व्यभिचाराशंकाविरहानास्तिकुचित्तदोषतर्कप्रवृत्तानाबुधपुरुष न इति नैष्पापकानां निष्कृष्टमित्याशंक्यमानशंकाविनिराकृत

ते॰ न चैवमित्यादिना॰ एवमेवास्तु॰ तादृशात्तर्कस्यैव व्याप्तिग्रहं प्रति हेतुतास्तु॰ व्याप्तिग्रहमूलकत्वेनेति आपाद्यापा

दकयोर्व्याप्त्यंतमूलकत्वेनेत्यर्थः। अनवस्थानात्॰ तर्कोत्तो विनातद्व्याप्तिग्रहसामान्यव्याप्तिग्रहजन्यतर्कजन्यत्वेन वि

शिष्टतर्कविशिष्टव्याप्तिग्रहविशिष्टफलप्रसंग इति भावार्थः॰ अत्रोभयत्र वैशिष्ट्यलाभवहिरंगव्याप्तिलाघवतामानाधिक

रण्योभयप्रसंगवधेन बोध्यं तेन कालभेदमादाय पुरुषभेदमादाय वा न दोषः एतेनात्रानादित्वस्य व्याप्तिधारणं पक्षत्वेन व्याप्ति

ग्रहमूलकत्वस्य न तर्कमूलत्वेन च वैयधिकरण्यदोष इति शंका नवकाशः॰ अत्र यदि तर्कधारापाः नादित्वप्रसंग आपाद्य तेन

राम॰

संभवति । साक्षाद्व्यभिचारज्ञानाभावेन तत्र ज्ञाननिष्प्रयोगे तर्कस्य सामर्थ्यासिद्धत्वादिति दूषणापत्तेः आपाद्यापादयि-
त्रोः समव्याप्तिविरहे संभवात् अत एव दीधितिकृतापि उक्तं व्यभिचारस्फूर्तेन आपाततः सहकारितेति । तेषामप्ययमेवाशय-
यः आपादकस्य व्यापकत्वादिति उक्तश्छलेः तु व्यभिचाराग्रहणापत्तेः सहकारितापाद्यानन्यापकत्वादि सर्थः लाघवाश्चेति
विलाटस्तत्र ग्राम्यादि कटुत्विमंत्य । अथवा सोपि सहचारज्ञानं समव्याप्तिलक्षणप्रतिजनकत्वे सहचारज्ञानं ततो तर्कस्य त्वीभ
तापाद्यापादकयोर्व्याप्तिज्ञानेन तत्र तर्कस्तत्तो व्यभिचारज्ञानाकानिरूनिमित्तो व्याप्तिप्रत्यक्षमिति बहुपपापकस्य नोपपत्ति-
गौरवं तर्कस्य सनव्यात्वेनेत्वमिति लाघवमिति कथं चित्समाधानेऽपः किमपोद्ध्वानेनेति किंचित्त्वघटितसहचारदर्शनत्वस-
हेतुतावच्छेदकत्वेनेत्यर्थः ननु नितरां व्यभिचारस्फूर्तेन समव्याप्तिप्रत्यक्षजनिकारणता संभवेपि प्रयोजकत्वं न संभव-
त्येव । तदभावेन कोवतारप्रेवासंभवात् तत्सत्वेन तापाद्यापादकयोर्व्याप्तिज्ञानासंभवात् तथा च व्याप्तिप्रत्यक्षकारणीभू-
यतर्कस्य कारणीभूतापाद्यापादकयोर्व्याप्तिज्ञानसंपादकत्वमेव तत्स्य तस्य प्रयोजकत्वमित्यभिप्रायेणाशंकते । नचेते
नविनेति तेन विना । व्यभिचारस्फूर्तेन न विना । तर्कस्यैव नावतारात् इति व्यभिचारदर्शनाभावेन तत्सत्वेन तापाद्यापा-

व्याप्तिप्रत्यक्षं प्रति तर्कस्य हेतुत्वं न संभवति व्याप्तेः तदहि त्वरितः क्वचित्तत्र तर्कं विना तत्रानन्यतर्कं विनैव व्याप्तौ दृश्यते सोपि
तर्कोपि व्याप्तिविना भवयोरदर्शनपरिग्रहः ननु तर्कानुतर्क्या व्याप्तिप्रत्यक्षव्याप्तेत्वैवं ज्ञातं तर्कजन्यव्याप्तिप्रत्यक्षे विक्रियते
तथाच न व्यभिचारः नच वास्तु षल्यादिना सोकर्यं वास्तुलादिव्याप्यता नावैज्ञाप्यत्वेकाणादिष्वभिप्रायेणोत्तोक्तं नचे
ति तद्भूतौ व्याप्तिप्रत्यक्षे व्यवां न जातिगतिमानाभावादिति दोषः नच तर्कजन्यतावच्छेदकतया तत्सिद्धिः तर्कस्य
हेतुत्वासिद्धेः ननु नादत्राघाव्यसामानाधिकरण्यमेव व्याप्तिः तत्प्रकारकयावत्स्वत्वविशेष्यकप्रत्यक्षमेवानुमितिज
नकं तत्रासन्निकृष्टव्यापकसामानाधिकरण्यमिकाप्याव्याप्तेष्वनिसामान्यलक्षणाप्रत्यासत्त्यैव संभवति साच प्रकृते नैक
सामानाधिकरण्यवृत्तित्वेन सामानाधिकरण्यलक्षणाने तज्ज्ञाने कसामानाधिकरण्यज्ञानात्मकसहचारभयोरदर्श
नेविनाने संभवतीति सहचारभयोरदर्शनं सपक्षविदूपयोगः व्यवेत्यभिमानेनावाचांकतो सामान्येति व्याप्तिनेकाधिकरण
वृत्तित्वरूपसामान्यत्वेन सामान्यज्ञानं सामान्यलक्षणाप्रत्यासत्तिरूपत्वं सर्वोपसंहारात् सर्वेषां साध्यसाधनादीनां
प्रत्यक्षभाननिष्पन्नत्वे अविनाभावग्रहः सकलसामानाधिकरण्यव्याप्तिप्रत्यक्षं प्रकृते न संभवतीति दोषः तथाच सर्व

हानावप्युपाधिकात्मस्य रूपकत्वमितिमंतव्यं तथा च तर्कं धूमादिकल्पने योग्यत्वात्र व्याप्तिप्रत्यक्षं प्रतितस्य हेतुत्वमेव भवति नि भा
वः ज्ञातमात्रस्येति भावः आहे नोत्पत्तस्य वत्तु तुल्यत्वन्यायेन कुतस्य पुनर्नाहं ज्ञानस्य बालस्य सर्वथा स्फुरितः प्रत्यक्षं तत्सादिः प्रत्यक्षेण ज्ञान
का यानुमितिः याचतिश्चयति जनिकानुमितिस्तत्प्रयोजनकं व्याप्तिज्ञानं तत्तु तर्कं विनैव संभवतीति सत्योः व्यवच्छेदानुसन्धानपः त्र
त्राघानुमितिरिष्टसाधनत्वव्याप्यनिष्ठान्वयव्यतिरेकप्रयोजकान्वयव्यतिरेकप्रतियोगित्वविशिष्टत्वनयानत्वमिति
व्याप्तिज्ञानजन्यासत्वनपानविशेष्यकेष्टसाधनत्वविधेयिका द्वितीयानुमितिरिष्टसाधनत्वव्याप्यद्विष्ठान्वयव्यतिरेकप्रयो
जकान्वयव्यतिरेकप्रतियोगित्वविशिष्टविषयपानत्वमितिज्ञानजन्या विषभक्षणाविशेष्यकद्विष्टासाधनत्वविधेयिका
सामान्यमुखी व्याप्तिश्च यद्यदिष्टान्वयव्यतिरेकप्रयोजकान्वयप्रतियोगि तदिष्टसाधनमित्याद्याकारावोध्या तथा चैव व्या
प्तिग्रहमूलको वह्निधूमादिव्याप्त्यंतरग्राहकतर्कोयता इति नानवस्थेति भ्रांतस्योपमानाशंकेति भावः यद्यप्येवं तस्यां
तिरेको न स्यात्तथा न तु तर्कस्य व्यभिचारात्तथापि व्याप्त्यंतरग्राहकतर्कप्रतिबंधेन व्याप्तिग्रहाभावमूलमितिमयोच्यते किंतु यथा
न्वयकं विनापि व्याप्तिग्रहस्तथा तत्रापि कश्चित्तर्कं विनापि व्याप्तिग्रहो भविष्यतीति संतानानवस्थेति यदि ब्रूयात्तदापि

चि॰ मा

तदेवेति यत्रैव व्याप्तिप्रसक्तेर्गगनत्वीयप्रतिबंधकाभावसंबंधकत्वेन निरुक्तभूयोदर्शनस्यावश्यमपेक्षितत्वमत एवेत्यर्थः॰ दर्शनेन॰ नि
रुक्तभूयोदर्शनेन॰ तन्निश्चयइति तस्याव्याप्तेर्निश्चयः प्रसक्तरूपोयस्माद्दिति सुत्तस्याव्याप्तिग्रहोपयोग्युपाधित्वसंशयाभावइत्यर्थः॰ तस्यो
पाधित्वस्य निश्चयोयस्माद्दिति निरुक्तस्योपाधित्वसंशयप्रभावइत्यर्थः॰ यथाश्रुतेऽनुपाधित्वनिश्चयस्यव्याप्तिग्रहप्रयोजकत्वेनानुक्तत्वया तत्क
यनेनाऽसंगत्यापत्तेरितिकेचित्॰ हेतुत्विति व्याप्तिप्रसक्त्योपयोगीत्यर्थः इत्येति॰ इति निरुक्तत्वेत्यर्थः॰ नवारसंख्यानियमः॰ नभूयस्त्वेति नि
श्चिता इतीत्याभूयोदर्शनं किमितिप्रत्त्वनावसरः॰ नवाननुगमः॰ नचाभूयस्त्वस्यत्रित्वादिरूपत्वेनैक्याभावाद्व्याप्तिप्रसक्तप्रयोजकता
वच्छेदकत्वासंभवः तथाचभूयोदर्शनानानांव्याप्तिप्रसक्तेप्रतिनिरस्तप्रतिबंधकोपाधित्वसंशयप्रतिबंधकसाध्याव्यापकनिश्चायकदर्श
नत्वेनोपयोगितेतिभावः॰ ननुनिरुक्तभूयोदर्शनस्यव्याप्तिप्रसक्तिप्रयोजकत्वं तत्रैवसंभवति यद्युपाधित्वसंशयस्यप्रतिबंधक
त्वं॰ तदेवनतुसंभवति॰ वस्यग्राह्याभावानवगाहित्वादित्याह॰ यद्यपीति स्वमस्य॰ षष्ठ्यर्थोविशेष्यत्वं॰ साध्याव्यापकत्वसाधनाव्या
पकत्वस्येति॰ स्वत्रप्रकारत्वेनेत्यर्थः नान्यस्येत्यादि॰ नान्यविशेष्यकव्याप्तिप्रसक्तेप्रतिसाक्षात्प्रतिबंधकत्वेपीत्यर्थः॰ तदाहितेति तस्य
वोऽस्येत्यर्थः॰ अभिचारसंशयेतत्प्रयोजकत्वेचव्यभिचारोन्नेयोपाधिमत्तासंशयजन्यत्वं॰ सउपाधित्वसंशयः॰ प्रतिबंधकः॰ साक्षात्प्रतिबंधकः

५५

नुल्लसाधनस्योपाध्याभाववज्ज्ञानिश्चयस्याऽव्याप्तिप्रसक्तेः प्रतिकारणत्वमेव नानागीकरणीयं यदर्थं भयोर्दर्शनाद्दरादिति भावः ननु तथा
पि निरुक्तधर्माणामुपाधित्वसंशयकाले साधनेपि सोपाधित्वसंशयस्योपाध्यावर्जितत्वेन तद्वृत्तीनामपि व्याप्तिप्रसक्त्याप्तसाध्यव्याप्तिग्रस
क्तेः प्रत्युपाधित्वसंशयाभावस्य हेतुत्वानावश्यकीकार्य्यौ· तथाच तत्संपादकत्वेन निरुक्तभयोर्दर्शनाद्दृत्तीभवच्छन्तीत्याशंकते· अथेति धर्मेति
णां· पदादीनां· उपाधित्वसंशये साध्यव्यापकत्वसाधनाव्यापकत्वशंकायां न व्याप्तिग्रहः· नव्याप्तिप्रसक्ते अनेनेति· अस्मात्वे
नोरित्यर्थः नादृशपदादीनामुपाधित्वसंशयदशायां व्याप्तिप्रसक्त्यानुत्पादादित्यावत्नः व्याप्तिज्ञानोपयोगीतिविशेषः तेषां सा
दृशपदादीनां· अनुपाधित्वज्ञाने· उपाधित्वज्ञानाभाव साध्याव्यापकत्वादीति· आदिना साधनव्यापकत्वस्य संग्रहः· ज्ञाने स
तीतिसंभवतीतिविशेषः निरुक्तभयोर्दर्शनाधीनसाध्याव्यापकत्वादिज्ञाने सति व्याप्तिज्ञानोपयोगितेषामनुपाधिज्ञानाभवस्संभव
तीतियोजनाबोध्या इतीति इतिकृत्वेत्यर्थः तदर्थं व्याप्तिग्रहोपयोग्यनुपाधित्वज्ञानाभावसंपादकसाध्याव्यापकत्वादिज्ञा
नार्थं· भयोर्दर्शनापेक्षा· निरुक्तभयोर्दर्शनाद्यादरः तथाचात्रोपाधित्वसंशयस्य व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकत्वे कारणीभूताभावप्र
तियोगित्वमिति दिशा बोध्यं ननु एवं किंचेत्यादिना दूषणमुद्धृत्य सोऽकल्पात्कथं भयोर्दर्शनस्य व्याप्तिग्रहोपयोगित्वमत आह· अ

चिं॰ वा नत्वमिति। केवलान्वयिनि ज्ञेयत्वाधिकरणाद्यन्निष्ठतावच्छेदकेन समवायसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वाभाववन्निष्ठप्रतियोगित्वेन निरुक्तो-
भयाभावसत्त्वान्नाव्याप्तिरिति भावः। साध्यव्यापकतावच्छेदकस्वरूपसंबंधावच्छिन्नत्वं च [illegible] भावाभावनिष्ठप्रकारतायां प्रतिसं धूमवान्व-
५२ ह्नेरित्यादावयोगोल[illegible]हनिष्ठतावच्छेदकेन लत्वाभावनिष्ठप्रतियोगित्वेन निरुक्तोभयाभावसत्त्वादिति व्याप्तिवारणाय यावदिति। अन्य-
द्ध्याद्यनुभवं स्वयमूह्यं [illegible]वमतत्साध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकाया वृत्तो धर्मो यत्समानाधिकरणाभावप्रतियोगि-
तानवच्छेदकास्तत्वमेवानौपाधिकत्वमिति निष्कर्षो बोध्यः। अत्र प्रतियोगितयोरेकसंबंधावच्छिन्नत्वं विशेषणताविशेषावच्छिन्नत्वं वा
वाच्यं तेन न संबंधभेदमादाय दोषः विशेषणांतरप्रयोजनादिकं तु ऊहनीयं लक्षणांतरमाहायद्वेति। यत्संबंधेनेति यत्पदं साध्यता- ताम॰
वच्छेदकावच्छिन्नपरं तथा च यत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसंबंधितावच्छेदकरूपवत्त्वं यस्य साधनस्य साधनस्य। सा साध्यसंबंधिता। साध्य- तस्य ३
सामानाधिकरण्यरूपा। तत्साध्यनिरूपिता व्याप्तिरिति वाक्यार्थः। साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यसामानाधिकरण्यावच्छेदकहेतुतावच्छे-
व१ दकत्वं सति साध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति तन्निष्कर्षः वह्निमान्धूमादित्यादिस्थले धूमवान्वह्नेरित्यादौ लक्षणासत्त्वमतं च व्यदर्शयति स१

द्वि२

रणात्यंताभावप्रतियोगितावच्छेदकधर्मवत्त्वात् तथा च धूमवान् वन्हेरित्यादौ यावदंतर्गतैतादृशोपाध्यभावे वन्हिसामानाधिकरण्याभावाभावान्नाव्याप्ति
व्याप्तिरिति भावः इदं चार्थं तेपक्षादिसाधारे साध्यव्यापकस्याकाशाभावस्याभावे आकाशे वा अन्नसामानाधिकरण्याभावाल्लक्षणासंगतिर्वोध्या॥ एतेन
यावत्त्वे साध्यव्यापकतावच्छेदके तदवच्छिन्नेवाविशेषणं नाद्यः यावंतिसाध्यव्यापकतावच्छेदकानि तादृशयावदवच्छिन्नैकाभावाप्रसिद्धेः नहि वन्ही
यः वन्हिमान् धूमादित्यादावसंभवापत्तेः वन्हिव्यापकानि यावन्त्यवच्छिन्नाभावस्य केवलान्वयितया तस्य धूमसमानाधिकरण्यत्वात् न च साध्य
व्यापकं यावत्प्रत्येकं तदभावकूटासामानाधिकरण्यं तदिति वाच्यं॰ तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नस्यापि यावदंतर्गततया तदभावकूटाधिक
रणाप्रसिद्धेः तादृशाकाशाभावाभावाधिकरणाप्रसिद्धेः प्रतियोगिनि यावत्त्वानिवेशपक्षेऽपि तदभावे समुदायत्वनिवेशो गौरवान्नेति दूष
णं परास्तं न चाकाशाभावाभाववानंगीकर्त्तेन वीनन्ये केवलान्वयिप्रसाधितात्व सद्भिमिति वाच्यं साध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छि
न्नाभावे हि यावति हेतुसामानाधिकरण्याभाव इति नार्थः परं त्वभाववह्निपक्षे त्वधिकरणाद्यनिमादच्छेदकेयावत्किंचित्प्रतियोगिताकत्व
निरूपकत्वसंबंधेन प्रतियोगित्वमिति यावत् साध्यव्यापकताघटकसंबंधावच्छिन्नत्व साध्यव्यापकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वोभयाभाव

रणसाध्याधिकरणाव्यक्तिज्ञानं विज्ञानं संभवतीति साध्यसाधनाधिकरणानेकव्यक्तिज्ञानरूपसंबंधग्रहोपायस्य भूयोदर्शना
पेक्षास्यैवेत्यभिप्रायेणाशंकते । न चेति अनौपाधिकत्वज्ञानं तु साध्याभाववत्ताश्रयः । व्याप्तिज्ञानहेतुः । व्याप्तिप्र
त्येहेतुः । तद्देशकालतत्त्वावच्छिन्नेत्यादि । तद्देशतत्कालावच्छेदेन साध्यसाधनाधिकरणपङ्क्तिविशिष्टव्यक्तिवृत्तित्वेन
ज्ञातघटादीनामित्यर्थः । उपाधित्वशंकानिरासश्च । तादृशघटपटादीनां साध्यव्यापकत्वसाधनाव्यापकत्वशंका
निरासश्च । कस्यचित् । साधनाधिकरणपङ्क्तिविशिष्टव्यक्तिवृत्तित्वादेः साधनव्यापकत्वज्ञानेन । साधनाधिक
रणानेकाधिकरणत्वज्ञानेन । कस्यचित् । साध्याधिकरणपङ्क्तिविशिष्टव्यक्तिवृत्तित्वेन ज्ञातघटादेः साध्याव्यापक
त्वज्ञानेन । स्वानधिकरणसाध्याधिकरणकत्वज्ञानेन नैवं तादृशघटादावुपाधित्वशंकैव नावतरति । ननु तद्दे
शकालावच्छेदेन तत्र घटे ज्ञाते विभिन्नदेशकालावच्छेदेन तत्रैव घटाभावस्य ज्ञानेन साध्यसमानाधिकरणाभावप्र
तियोगित्वज्ञानादिति वाच्यं अव्याप्यवृत्त्युपाधिसंग्रहाय हि साध्यसमानाधिकरणाभावे निरवच्छिन्नत्वविशेषणात्

दी॰ वा॰

द्रलेद्रव्यत्वगुणादिस्योसंयोगाद्रेरुपाधित्ववारणाय साधनसमानाधिकरणाभावेपि निरवच्छिन्नत्वं विशेषणांरेयमेत
द्वाथनाप्यवत्ताहेत्वादौ सत्त्वकमित्यभिप्रायः तत्त्वं॰ साधनव्यापकत्वज्ञाने साध्याव्यापकत्वाज्ञाने भयोरज्ञानेविनेति
साधनाधिकरणानेकव्यक्तिज्ञानंविनातावानधिकरणसाध्याधिकरणज्ञानंविनेत्यर्थः तथाचविशिष्टज्ञानंप्रतिविशे
षणज्ञानस्यहेतुत्वेनपोपाधित्वमेवप्रतिबंधकसाधनव्यापकत्वज्ञानेसाध्याव्यापकत्वाज्ञानंचसाध्यसाधनाधिक
रणयत्किंचिद्व्यक्तिघटाद्यनधिकरणसाध्याधिकरणज्ञानसाधनाधिकरणानानाव्यक्तिज्ञानरूपमुभयोरज्ञानेदिवम
विष्यतीति इपेक्षावतरूपकौतिभावः यपोग्याप्यभिव्याप्तिरोकस्येति॰ व्यतत्र पक्षेच्यविषयत्वमनवपक्षस्यानुमानाधीन
ज्ञाने। तथाचोपाध्यभावस्यपक्षेन्नस्यानुमानाधीनत्वेनव्याप्तिज्ञानजन्यत्वेनेतिवाक्यार्थः अनवस्थानादिरिति॰ उपा
ध्यभाववत्ताज्ञानजनकव्याप्तिज्ञानापोपाध्यभाववत्ताज्ञानांतरमपेक्षितंतस्यापिव्याप्तिज्ञानजन्यत्वेनतद्व्याप्तिज्ञा
नायाण्युपाध्यभाववत्ताज्ञानांतरापेक्षापातमनवस्थानादिरित्यर्थः तथाचानवस्थादूषणेनव्याप्तिज्ञानस्यकदाप्यन

१५०

तद्विघटनत्वं । व्यभिचारसंशयप्रयोजकत्वं । तच्चोपाधित्वसंशयः । प्रतिबंधप्रयोजकोपाधित्वसंशयनिरासः आवश्यकमिति । तथा चोपा
धित्वसंशयानिरासे तत्प्रयोज्यव्यभिचारसंशयोत्पत्त्या व्याप्तिग्रहप्रतिबंधस्स्यादिति तन्निरासे आवश्यक इति भावः । अयोग्योपाधी
त्यादि । अयोग्योपाधित्वसंशयाधीनेत्यर्थः । तदधीनत्वं तत्प्रयोज्यत्वं तथापि योग्यधर्मे साध्याव्यापकत्वादिग्रहसत्त्वे संभवेनोपाधित्वसंश
यानुत्पत्त्या तदधीनव्यभिचारसंशयनिरासेपि । असच्छेदात् । उच्छेदासंभवात् । तच्च । अयोग्यधर्मे उपाधित्वसंशयस्य । तदयोग्यदर्शनान्न । न
तज्ज्ञानकसाध्याव्यापकत्वादिग्रहसत्त्वात् । नाप्यनुमानात् । नापि साध्याव्यापकत्वादिसाधककानुमितेः । इत्युक्तं । अनवस्थापातादिति ग्र
न्थेनोक्तमायं । अत्रायमभिप्रायः । उपाधित्वेनाभिमतो धर्मो द्विविधः । योग्योऽयोग्यश्च । तत्रायोग्यधर्मे साध्याव्यापकत्वग्रहसत्त्वे संभवेन त
न्निरासेप्ययोग्यधर्मे कथं तन्निरासः तस्यायोग्यत्वेन साध्याव्यापकत्वादिग्रहसत्त्वासंभवेनानुमितिरूपमेव तद्ग्राह्यं । तदपि न संभवति साध्या
व्यापकत्वानुमितिजनकव्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकव्यभिचारसंशयप्रयोजकोपाधित्वशंकानिरासार्थं प्रनत्तत्रापि साध्याव्यापकत्वादि
ज्ञानापेक्षायामनवस्थानात् । तस्मात्साध्याव्यापकत्वज्ञानाभावेनोपाधित्वसंशयानिरासे सर्वत्र व्यभिचारसंशयोत्पत्त्या व्याप्तिज्ञा
नासंभवेन व्यभिचारसंशयस्य व्याप्तिज्ञानप्रतिप्रतिबंधकत्वमेव न वाच्यं । तथा च कुतस्तत्र अयोग्यदर्शनापेक्षेति । न च यत्र स्वतस्सि

त्विएवोपाधिशंकाविरहस्तत्रभयोर्दर्शनापेक्षानास्येवेनिस्फुरत्तांदूषणंविहायैवेत्तत्सर्पतानुधावनेनकिंबीजमितिवाच्यं यत्र:
क्वापिभयोर्दर्शनस्यव्याप्तिग्रहेऽनपेक्षितत्वमित्यत्राहेऽधुनापत्तसर्पतानुधावनमितिभावः पूर्वभयोर्दर्शनस्यस्वजन्यसंस्काराद्वारा
हेतुत्वंसामान्यतोव्याप्तिप्रसक्तत्वावच्छिन्नप्रतिरूपितमित्यनोत्तसामान्यतःप्रसक्तत्वेनतत्कार्यतावच्छेदकंतद्व्याप्यप्रसक्तत्वेवेतिविवक्ष
त्वदूषयति अपिचेति नवहिरिंद्रियसहकारीति नवहिरिंद्रियस्यैवसहकारीत्यर्थः यथाश्रुतेबहिरिंद्रियसन्निकर्षसत्वदशायांबहि
रिंद्रियसहकारित्वेभयोर्दर्शनजन्यसंस्कारस्यमनःसहकारित्वेबाधकाभावेनतद्व्याप्यांशेविनेतिग्रन्थासंगेत्यापत्तेः तद्व्याप्यांशेविनापिबहि
रिंद्रियसन्निकर्षविनापि सहचारस्मृतिजनकत्वात्साध्यसाधनसहचारस्मृतिजनकत्वात् व्याप्तिग्रहात मनसाव्याप्तिप्रसक्तजपिनात तथा
चमनसाव्याप्तिप्रसक्तत्वनेनस्यसहकारित्वसंभवेनबहिरिंद्रियेतरसहकारित्वमनुपपन्नमेवेतिभावः अनेनतद्व्याप्यप्रसक्तत्वेन
त्कार्यतावच्छेदकमितिनिष्कृष्टोपकल्पसदूषितोभवतीतिबोध्यं नापिमनसइति नमनसोपीत्यर्थः अत्रबहिरिंद्रियसहकारीति
वाक्यस्यसहकारित्वांशस्यानुषंगः इंद्रियादिवदिति यथेंद्रियादेःप्रमाकरणत्वंतथातज्जन्यसंस्कारस्यसंस्कारजन्यस्मरणस्य वा
प्रमाणेनान्तर्भावोपजेत्यर्थः प्रमितिकरणत्वापत्तेरितिपाठःतत अन्यथाऽक्षमप्रमाणचतुष्टयातिरिक्तप्रमाणस्यापि प्रसिद्ध्यासंगत्वा

पत्तेः तत्राप्युमितेस्संस्कारजन्यत्वस्यातिव्याप्तेरेतदह · तज्जन्यस्मरणान्यत्वेति परस्पराधारणं सहकारिणां यस्माद्यमनो बहिरिंद्रियं चाप्रमाणं तेन न
मितिरितरेवप्रमाणानामिति नियमादिति शेषः केचित्तु न बहिरिंद्रियसहकारिः नबहिरिंद्रियमात्रसहकारि नमानसेनव्याप्तिप्र
मसत्तावच्छिन्नप्रतिजनकत्वमिति यावत् · तच्चापारं विनापीति · भूयोदर्शनापीति · भूयोदर्शनजन्यसंस्काराहपव्यापारं विनापीत्यर्थः
व्याप्तिग्रहात् · मनसा व्याप्तिग्रहं प्रसंगादाहस्याद्वा प्राभाकरमते व्याप्तिग्रहोपायप्रदर्शयितुमुपसंहरति · तस्मादिति व्याप्तिप्रस
सम्प्रति भूयोदर्शनपदार्थस्यैकाकालत्वासंभवादित्यर्थः परिशेषेणेति साध्यसाधनसंबंधविषयत्वप्रयोजकाप्रयुक्तविषयित
त्वेनेत्यर्थः · न तु भूयोदर्शनाग्राह्यत्वेन तिग्राह्यत्वेनेत्यर्थः तथा सति तत्तद्भूयोदर्शनरूपग्रहविषयत्वार्थकत्वे व्यक्तघव्याप्ते
तद्विषयत्वस्यैव सत्वेनासिध्यापत्तेः · भूयोदर्शनत्वावच्छिन्नजन्यग्रहविषयत्वार्थकत्वे प्राभाकरमते भूयोदर्शनत्वावच्छिन्नग्रहवि
षयत्वरूपप्रतियोग्यप्रसिद्ध्या विशिष्याप्रसिद्धेः · उपाध्यभावत्वविशिष्टेत्यत्र साध्यसमानाधिकरणेति तत्र समाराध्यसाध्यसा
धनविषयित्वप्रयोजकप्रयुक्तविषयताकस्य सहपदेन तोहपाध्यभाववत्त्वसत्वेन तत्र सहचारदर्शनादावपि सत्वेन व्यभिचारवारणाय ॥

त्रि·वा

यत्नमत्रेष्ठपगर्भता· इत्थं चेत्तन्न तादृशविषयिताप्रयोजकोपाधिज्ञानादिप्रयुक्तविषयताकत्वसत्वे न हेतोरभावान्न व्यभिचारः सहचारद-
र्शनगम्येति प्राथमिकसहचारदर्शनगम्येत्यर्थः सा· व्याप्तिः तथा च प्रयोगः व्याप्तिः प्राथमिकसहचारदर्शनगम्या· साध्यसाधनसह-
चारादिविषयिताप्रयोजकाप्रयुक्तविषयिताकत्वात्साध्यादिवदित्यनुमानेन साध्यसाधनसहचारज्ञानेऽव्याप्तिविषयकत्वसिद्धेः· सा-
ध्यसाधनसहचारविषयित्वप्रयोजिका सामग्री व्याप्तिविषयित्वप्रयोजिका व्याप्तिविषयत्वव्याप्यविषयित्वप्रयोजकसामग्रीत्वा-
द्यापद्विषयित्वव्याप्यविषयित्वप्रयोजिका सामग्री सा तद्विषयित्वप्रयोजिका यथा साध्यविषयिताव्याप्यविषयित्वप्रयोजिका
सामग्रीत्यनुमानेन साध्यसाधनसहचारविषयित्वप्रयोजकसामग्र्या एव व्याप्तिग्राहकत्वे सिध्यतीति एतेन सहचारदर्शनगम्य-
त्वेन सहचारदर्शनजन्यज्ञानविषयत्वे· साध्यसाधनसहचारज्ञानस्यैव व्याप्तिज्ञानत्वेन मीमांसकमते तत्र तज्जन्यत्वाभावात्· नापि
व्या सो साध्यसाधनसहचारज्ञानविषयत्वमेव तत्त्वे· तथा सति तद्ध्वस्तापनस्य व्याप्तिग्रहोपायानिरूपणानात्मकतयोपाप-
त्तिसापातद्ध्वस्तापनेऽर्थान्तरत्वापत्तेरिति निरस्तं केचित्तु सहचारदर्शनगम्यत्वं च साध्यसाधनसहचारज्ञानत्वव्यापकावि-

षयित्वनिरूपकत्वमेव । सा व्याप्तिः तथा च व्याप्तिः साध्यसाधनसहचारज्ञानत्वव्यापकः विषयिता निरूपिका साध्यसाधनस
हचारग्राहकसामग्रीत्वव्यापकत्वग्राहकसामग्रीत्वकत्वादित्यनुमानात् साध्यसाधनसहचारविषयकयवज्ज्ञाने व्याप्तिविषयकत्वे
मित्येव साध्यसाधनसहचारग्राहिका सामग्री व्याप्तिग्राहिका व्याप्तिविषयकज्ञानसामग्रीत्वादित्यनुमानात् साध्यसाधनसहचारग्रा
हिकासामग्र्येव व्याप्तिग्राहिकेति भावः स्यादुः तन्मत । तादृशसामग्रीत्वव्यापकत्वग्राहकसामग्रीत्वकत्वासिद्ध्यत्वस्यैकस्याभावेन
विशिष्टाभावे शरीरे न व्याप्यत्वादित्यग्रहणो व्याप्तिग्राहकसामग्रीत्वेन तादृशसामग्रीत्वव्यापकत्वमिति यो तस्य विनिवेशितया तादृशसामग्रीत्वे
पि न व्याप्यत्वमिति ध्येया तादृशसामग्र्याएव व्याप्तिग्राहकत्वमिति सिद्धं भवेन द्वितीयानुमानस्य वैयर्थ्यापत्तेः द्वितीयानुमानेन सिद्धसाध
नात्वेति ननु व्याप्तेर्ज्ञानमुपाध्यभावत्वप्रकारकमेव । तच्चोपाधिज्ञानं विना न संभवति उपाधित्वज्ञानं च साध्यव्यापकत्वज्ञाने । तथा
च व्याप्तिविषयिताया साध्यसाधनसहचारविषयित्वाप्रयोजकोपाधिज्ञानप्रयुक्ततया इति चेत् स्वीकार्यमपि हीति । तथा हि
सहिता उपाध्यभाव इति । उपाध्यभावविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरित्यर्थः तेन प्राभाकरमते गौरवत्वादित्यादिवि
त्वहेतौ उपाधिविरहे पि न अतिव्याप्तिः केवलाधिकरणमिति । अधिकाणोक्तावतिप्रसक्तेः भावत्वस्यार्थः ननूपाध्यभावस्यैकैव जाय

कारणरूपत्वेऽत्रोपाधिर्नास्तीत्यस्याधारणेऽपभावप्रसंयोजनस्यापि इत्यत आह: तत्काले तत्संबंधो वेति तेनाधिकरणेन सह संबंध
स्तत्कालस्योपाध्यनधिकरणकालस्यैककालीनत्वादिसंबंधो वेत्यर्थः नन्विदानीमत्रोपाधिर्नास्तीति प्रतीतिः कालविषयकत्वे
पि केवलमत्रोपाधिर्नास्तीति प्रतीते साध्यसाधनसंबंधविषयकप्रतीतेर्वा कालविषयकत्वविषयकं ज्ञानं विषयतासंबंधेनाधि
करणमेव तच्च ज्ञानमुपाध्यभावपदार्थ इति यावत् ज्ञानस्य स्वप्रकाशत्वात्तथा ज्ञानस्याप्युपाध्यभावरूपत्वात्प्रतीतेर्भानार्थं ज्ञानान्तरं ना
पेक्षत इति संचितं ननु एवमुपाध्यभावत्वेन रूपेणोपाध्यभावप्रकारकसाधनविशेष्यकज्ञानं व्याप्तिरिह तत्साध्यसाधनसहचारज्ञानमेव
व्याप्तिः उक्तरीत्याशिष्टरूपहेतोरसिद्ध्यापत्तेः तादृशव्याप्तिस्वरूपस्यानेऽधिकापेक्षायामावश्यकत्वात् नहि तेषां व्यभिचारिण्य
तिव्याप्त्यापत्तेः तत्रापि साध्यसाधनसहचारज्ञानस्यापि सत्त्वादिति चेन्नैवं साधननिष्ठोपाध्यभावस्य साधनविशेष्यकज्ञानरू
पतोपगमात् व्यभिचारिणि साधने उपाध्यभावाभावेन तद्ज्ञानस्य तद्रूपतासंभवात् तेद्येति उपाध्यभावरूपाधिकरणादिकं चेत्स
र्थः वस्तुगत्या प्रथमसंबंधदर्शने व्यगतमेव विषयीभूतमेवेत्यर्थः तथा च वस्तुगत्या जन्मप्राथमिकसाध्यसाधनसहचारदर्श
नविषयीभूतमेवोपाध्यभावरूपाधिकरणादिकमित्यर्थः प्राथमिकदर्शनेन नितरां तु यान्नपाठेऽवगतमेवेत्यस्य विषयीकृतमेवेत्यर्थः एम-

अधिकरणादिरूपव्याप्तिस्वरूपस्यप्राथमिकदर्शनगम्यत्वान्नतथेत्यर्थभूयोदर्शनापेक्षेसेवकारणार्थः नचोपाध्यभावस्यतत्कालरूप
त्वपक्षेकथंचाभूयोदर्शनविषयत्वंतस्येतिवाच्यं प्राभाकरमतेकालस्यघटादिस्थितिविषयत्वस्वीकारेणानुपपत्त्यभावात् ननूपाध्य
भावोनाधिकरणात्मा अत्रोपाधिर्नास्तीतिप्रतीतेः तथाचोपाध्यभावस्यप्राथमिकसाध्यसाधनसहचारदर्शनविषयत्वंमास्त्व
वेत्यतआह नचेति नहीत्यर्थः अधिकः अधिकरणात्मकः तदभावः उपाध्यभावः अतिप्रामाणिकत्वेपि नचोक्तप्रतीति
रेवप्रमाणमितिवाच्यं नैयायिकमतेपितादृशप्रतीतिविषयस्याभावमात्राधिकरणकाभावस्याधिकरणरूपत्वस्वीकारेण
द्वयोर्मतेभेदः नैयायिकमतेभावमात्राधिकरणकाभावस्याश्रयरूपताप्राभाकरमतेतुयत्रतादृशप्रतीतिस्तद्रूपताभाव
स्यस्वीक्रियतइति ननूपाध्यभावप्रत्यक्षेप्रतिप्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्यहेतुतयाऽधिकरणरूपोपा
ध्यभावप्रत्यक्षमुपाधिज्ञानमपेक्ष्यतदुक्तानुमानेबाधितोबाधस्तेवेत्यतआह नचेतिप्रतियोगिज्ञानं प्रतियोगितावच्छेदक
प्रकारकप्रतियोगिज्ञानं अधिकरणादिज्ञाने अधिकरणतावच्छेदकरूपेणोपाध्यभावत्वरूपाधिकरणप्रसक्षे तत्रस्यादि
ति अधिकरणतावच्छेदकरूपेणोपाध्यभावत्वरूपाधिकरणप्रत्यक्षेनस्यादित्यर्थः तथाचाभावत्वप्रकारकप्रत्यक्षस्यावधि

वा·

न्त्वप्रसंगेव प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वं न केनचिद्रूपेणाभावप्रसंगस्य सत्वावच्छिन्नं प्रति अन्यथेदं त्वादि
नाभावप्रसंगेन तद्विनानस्यात्· एवं च प्रकृते उपाधित्वप्रकारकोपाधिज्ञानं विनापि धूमत्वेन रूपेणोपाध्यभावस्य साध्यसाधन
सहचारप्रसंगे भाने न किंचिद्बाधकमिति नोक्तानुमाने बाधादिदोष इति भावः·· एवं चेति उपाधिज्ञानं विनाप्यधिकरणतावच्छे
दकधूमत्वरूपेण धूमरूपोपाध्यभावान्न व्याप्तिप्रसंगे बाधकाभावे चेत्यर्थः· उपाध्यभावे· अधिकरणतावच्छेदकरूपेणोपाध्यभावा
न्माधिकरणे ज्ञाते ज्ञातुं किंचिन्नावशिष्यत इति येन तद्ज्ञानार्थं प्रयोगादीनापेक्षा स्यादिति भावः· नन्वेवमुपाधिज्ञानशून्यका
लेप्यत्रोपाधिर्नास्तीति व्यवहारापत्तिः· तदानीमपि तज्जनकस्योपाध्यभावरूपस्य व्यवहर्तव्यज्ञानस्य सत्वादित्याशंक्य निरा
करोति· उपाध्यभावव्यवहारकोपाधिज्ञानमपेक्ष्यते परिमाणत्वेदं दृष्टांते न दृश्यति दीर्घत्वेपि यथावैं तथेहापीत्यर्थः· तथा
चव्यवहारं प्रति न व्यवहारं प्रति न व्यवहर्तव्यज्ञानं कारणमपि तु व्यवहर्तव्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानं + धिज्ञानाभावेपि केन
चिद्रूपेणावधित्वरूपपरिमाणप्रसंगे ज्ञातेप्ययमस्मादीर्घ इति व्यवहारोऽवधिज्ञानापेक्षा + ने· व्यवहर्तव्यतावच्छेदकं च प्रकृते तु
पाध्यभावत्वेन तत्प्रकारकज्ञानं तूपाधित्वप्रकारकज्ञानं विना न संभवतीति कारणाभावात्तदानीं न तादृशव्यवहार इति भावः·

एम·

५

नैवमिति एवं· आहेत्त्वस्तकद्दर्शनगम्यत्वे एतस्मत्संबंधत्वमेति· एतस्य निष्ठवन्हिसामानाधिकरण्यज्ञानत्वेस्यर्थः·· तत्त्व
त्वं च धूमनिष्ठवन्हिसामानाधिकरण्यज्ञानकाले सोपाधित्वज्ञानकालीनत्वेनैवाध्यं तथाच यथा एतस्य निष्ठवन्हिसामानाधिकर
ण्यज्ञानं सोपाधित्वज्ञानकालीनत्वेनानुमित्यजनकं तथा धूमनिष्ठवन्हिसामानाधिकरण्यज्ञानमपीति तत्तेषामिमतावतां मतेऽनुमि
तिस्यादिति भावः· अत्र योग्यसन्निकृष्टहेतुकस्थले उपाध्यभावत्वेन व्याप्तिप्रसंगकारणं· अन्यत्र तु उपाध्यभावत्वेन व्याप्तिज्ञानेन
तु केन चिद्रूपेण व्याप्तिज्ञानमितिमात्रानुपपत्तिरिति प्रदर्शयन्तु उपाध्यभावत्वेन व्याप्तिर्लौकिकप्रत्यक्षसामग्रीं प्रदर्शयति· उपाधि
स्मारणे सतीत्यादिना। उपाधिस्मारणे सतीति· उपाधिज्ञाने सतीति· उपाधिश्च न व्याप्यापक्षस्तु इंद्रियसंनिकर्षो दृश्यनयोग्यत्वे न तादृशमित्रा
भिस्तकत्वादिनन्तूपलंभकाविद्धेतुविशेष्यकोपाधिप्रकारकप्रत्यक्षजनकाविततत्वमवधानेचेति· उपाध्यनुपलंभसाहित्यस्य: उ
पाधिसत्वज्ञानाभावविशिष्टस्य· केवलाधिकरणज्ञानस्य· उपाध्यभाव उपाधिकरणज्ञानस्य· अनुमितिहेतुत्वात· योग्यसन्निकृ
ष्टहेतुकस्थलीयानुमितिप्रयोजकत्वात तथाचोपाधिज्ञानकालीनस्योपाधितद्व्याप्यतादृहेतुविशेष्यकोपाधिप्रकारकप्रत्यक्षज
नकपावकारणकलापकालीनसोपाधिसत्वज्ञानाभावविशिष्टस्योपाध्यभावात्मकहेतुज्ञानस्योपाध्यभावत्वप्रकारकव्याप्तिप्र

प्रसक्तेन न नद्दाणस्यानुमितिहेतुतयापक्षेणैतादृशसामग्र्यभावेन तादृशप्रत्यक्षाभावाद्वाऽनुमित्यापत्तिरिति भावः ननु नद्दाणस्यानुमि
तिहेतुत्वे तन्निरूपकहेतुकादिज्ञानेऽनुमितिर्न स्यात्तत्र निरुक्तसामग्र्यभावेन तदभावादित्यत आह तद्व्यवहारेति व्यवहारहेतुरेव हेतुर्प
र्यन्तिमस्यामपरस्तोऽपि वृद्धोक्तिहि गुणः अनुमितेर्व्यवहारहेतुहेतुकत्वादेतदर्थः तथा च तादृशज्ञानादिज्ञाने विग्व्यवहारस्यापत्त्यनुपपत्तिरि
ति न तत्त्वोपाध्यभावत्वेन रूपेणोपाध्यभावप्रत्यक्षे परिशेषोपाध्यभावत्वेन रूपेणोपाध्यभावज्ञाने सैव हेतुत्वेनैव तत्रानुपि
तिस्तेन भवतीति भावः इत्थं च तत्कारतादृशव्यवहारहेतुत्वमनुमितिहेतुत्वं चोपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानस्य समुचितो नीतिनानुप
पत्तिरिति मतमेव चकारेण वार्थपूर्वोक्ताशयमस्य च कटरिको वित्त-ष्ठ अत्र तद्व्यवहारहेतुत्वादिति समाधाने व्यापकमताभिप्रा
येण प्राभाकरस्य मतेऽत्वसंसर्गाग्रहस्यैव व्यवहारहेतुत्वादिति मतमेव कश्चित्तु नन्वेवं केवलाधिकरणज्ञानादनुमितिर्भवत्वेके
वलाधिकरणज्ञानमात्रं दृशायामुपाध्यभावव्यवहारस्तत्र तापत्तावित्यत आह व्यवहारेति उपाध्यभावव्यवहारहेतुत्वादेवेति
व्याचक्रुः तन्न चिन्त्यं उपाध्यभावव्यवहारस्तन्नास्ति प्रमेयत्वादिना तादृशव्यवहारं प्रत्युपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वात्
प्राक्प्रदर्शितत्वेनाभ्युपेयत्वेनानुच्छेदात् नन्वेवमिति एवं अधिकरणतत्त्वोपाध्यभावात्मकत्वाभिग्रहे साधनमहत्त्वाद्याहक

।।५०

पिरिकान्तनपेक्षायां प्रथमदर्शनेन · प्रथमधूमादौ द्वित्रिसन्निकर्षेण ॥ दृश्यते ज्ञायतेऽनेनेति व्युत्पत्तेः · व्याप्तिनिश्चयात् · प्राभाकरमते
विशिष्टबुद्धिं प्रति विशेषणज्ञानस्यापेक्षा हेतुत्वेन साध्यसाधनसहचारनिश्चयकाल एव व्याप्तिनिश्चयसंभवात् विशेषदर्शने सतीति
धूमे व्याप्यत्वाद्व्याप्तिप्रकारकनिश्चये सतीत्यर्थः रासभादिसंशयवदिति रासभादिविशेषदर्शनशून्यकाले यथानुभवसिद्धो रासभा
दिसंशयस्तथानुभवसिद्धो योऽधूमादौ वह्निव्याप्यत्वसंशयस्तस्य नस्यादित्यर्थः तथा च रासभादिविशेषदर्शनशून्यकाले रासभादि
संशयवत् धूमरूपव्याप्तिनिश्चयकालेऽपि धूमे वह्निविकल्पितव्याप्तिसंशयस्यानुभवसिद्धस्यानुपपत्त्या व्याप्तिग्रहे साध्यसाधनसह
चारग्राहकातिरिक्तस्यावश्यमपेक्षणीयत्वेन निरुक्तोपीशेषानुमाने सिद्ध्यादिदोषस्तदवस्थ एवेति भावः केचित्तु विशेषदर्श
ने सतीति यथा वह्निव्याप्यत्वस्य विशेषदर्शने सति रासभादौ न वह्निव्याप्यत्वसंशयस्तथेत्यर्थः · तत्संशय इति धूमादौ वह्निव्याप्यत्व
शेषसंशय इत्यर्थः तद्वदिति शेषः · अत एवाग्रे मयेति संगच्छत इति व्याचक्षुः अत्र व्याप्तित्वरूपप्रकारकसंशय इत्यर्थः तद्वदिति शेषः · अत्रोप
पाभावोपाधौ तेऽपाध्यभावत्वावच्छिन्नविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकसंशयाभावोपाधौ ते वा · तत्र द्वितीयेपि उपाध्यभावत्व
प्रकारकप्रत्यक्षजनकोपाधिज्ञानघटितोपाध्ययोग्यत्वरूपत्वे भ्रमशून्यकालीनसाध्यसाधनसंबंधग्रहे जनिमायाघते तादृशयोग्यानुपल

न समव्याप्नोतीत्यनेन साध्यसाधनसंबंधग्राहोऽनंगा॰ तत्र प्रथमकल्पे साध्यसाधनसहभावसहचारग्रहस्यैव व्याप्तिस्वरूपनियतत्वेन क
ग्रहणत्वोक्तसंशयाभावापादनेऽदृष्टापत्तिरूपसमाधानस्यैव नापि ज्ञातेऽशक्यत्वेन तदनुत्कोद्धितीयकल्पोक्तकल्पद्वयेऽक्रमेणाप्य
माधानद्वयमाह व्याप्तिज्ञानोत्तरमित्यादिना व्याप्तिज्ञानजनकधूमादीन्द्रियसन्निकर्षोत्तरमपीत्यर्थः ज्ञानेयेऽनेनेति व्युत्पत्तेः स्व
त्वपक्षव्याप्तिग्रहो व्याप्तावपीत्यत्र विग्रम॰ न एवेति॰ एवकारस्त्वोपाधिविसेनतरं योऽसः विद्यमाने॰ ज्ञायमानेऽहेतावुपाधित्वेनोपा
धिर्वेव मया न ज्ञात इत्यर्थः॰ एवकारस्त्वोपाधिविसेननतरं योऽसव्याप्याव्योपि न निश्चित इति इत्यादि॰ इतिहेतुत्वे इत्यर्थः शंकया॰ व्याप्यप
निश्चयोगि संशयस्योपाध्यभावत्वप्रकारकनिश्चयाभावादिघटितसामग्र्या॰ गृहीतेति व्याप्यत्वावपीति व्याप्तित्वरूपनिश्चयेऽपीत्यर्थः॰ सं
शयः॰ उपाध्यभावत्वावच्छिन्नविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकसंशयः॰ अनुपपन्न इति शेषः किं शब्दस्यात्रान्वयः॰ त
थाचोक्तसंशयः किमनुपपन्नोऽपि तु नानुपपन्न इत्यर्थः इत्थं च ज्ञायमानेऽहेतावुपाधित्वेनोपाधिर्वेव मया न ज्ञात इति कृत्वा उपाध्य
भावत्वेन रूपेण व्याप्तिसंशयसामग्र्या उपाध्यभावत्वप्रकारकनिर्णयाभावादिघटितयोपाध्यभावत्वेन व्याप्तिसंशयापादिकाऽध एम
मादीन्द्रियसन्निकर्षजन्यव्याप्तित्वरूपनिश्चयेऽपि नानुपपन्न इति समुदायार्थः तथा चोपाधित्वेनोपाधेर्ज्ञानमात्रेण तदुपाध्यभावत्वप्र

प्रकारकनिश्चयं प्रतिप्रतिबंधकाभावात्तादृशसंशयोनानुपपन्न इतिभावः नन्वेवं सति निरुक्तसंशयनिवृत्त्यर्थमुपाध्यभावत्व
प्रकारकज्ञानस्यावश्यमपेक्षणीयत्वेन तत्र भूयोदर्शनाद्यपेक्षावैतत्तेन तादृशाशंक्यतन्निवर्त्तकोपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानेन तदपेक्षायामपि
व्याप्तिग्रहोपयुक्तसकृद्दर्शनगम्यत्वेन निर्णयाद्यमेवेत्याह अत इति व्याप्तिग्रहपनिश्चयकालेपि निरुक्तसंशयस्यानुभाविकत्वादित्यर्थः
तत्र साधने उपाधिनासहचारे उपाध्यभावत्वप्रकारकनिर्णयसहचारे अपनीयते निवर्त्तते तथाचोपाध्यभावत्वप्रकारकनिर्णये
धिकापेक्षायामपि व्याप्तिग्रहस्य निर्णये तु न तदपेक्षेति न परिशेषानुमानेऽसिद्ध्यादिदोष इति भावः यद्वेत्यादि ज्ञानप्रामाण्यसंशया
दिति ज्ञाने उपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञाने प्रामाण्यसंशयादित्यर्थः ननु भाविव्याप्तिसंशयानुरोधात् तत्रोपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानमे
वावश्यकमिति कल्पनीयं न तु तज्ज्ञाने परिकल्प्य तत्राप्रामाण्यसंशयः कल्पनीयो गौरवादित्यत आह यद्वेति तथा चानुभवसिद्धे
र्थे गौरवं न दोषायेति भावः इहापि प्रवृत्तेपि ज्ञानप्रामाण्यसंशयात् तत्संशयप्रयोजकता तस्य उपाध्यभावस्य प्रथमदर्शनेनेति उ
पाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानजनकोपाधियोग्यानुपलम्भादिसामग्रीसत्त्वे इत्यादि निश्चितत्वात् उपाध्यभावत्वेन निश्चितत्वात् निश्चि
तत्वे केदृशे निश्चये प्रथमदर्शनेनेत्यस्याभेदेनान्वयः धान्येन धनवानितिवत् तथाचोपाध्यभावत्वप्रकारकज्ञानजनकसामग्री

त्वेन प्रथमस्योपाधित्वेनापि ज्ञानं संभवतीति प्रामाण्यसंशयस्योपयोग इति भावः यद्यप्युक्ते उपाध्यभावत्वप्रकारकत्वेन ज्ञानजनक
सामग्र्यभावेन तादृशज्ञानानुत्पत्तौ प्रतिबंधकाभावेन तत्संशयसंभवे प्रामाण्यसंशयस्य नोपयोगः संभवतीति ननूपाध्यभाव
त्वप्रकारकज्ञाने प्रतिकारणांतरं किंचित्कल्पनीयं तादृशाभावादेव तादृशज्ञानाभावोपपत्तावलं प्रामाण्यसंशयकल्पनयेत्यत आह
व्याप्तिग्राहकांतरेति उपाधियोग्यानुपलंभाद्यतिरिक्तस्य तद्ग्राहकत्वासंभवादित्यर्थः सकृद्दर्शनस्य उपाधियोग्यानुपलंभस
हकृतस्याधिकरणस्वरूपग्राहकस्य तद्ग्राहकत्वात् उपाध्यभावत्वप्रकारकनिश्चयजनकत्वात् तन्निश्चयेपीति उपाध्यभाव
त्वेन व्याप्तिनिश्चयेपीत्यर्थः तत्संशयः व्याप्तिसंशयः तथा चोपाधियोग्यानुपलंभाद्यतिरिक्तस्य व्याप्तिनिश्चायकत्वासंभवेन
तस्यैव तन्निश्चायकत्वात्तादृशानुपलंभादिसत्वे प्रथममेवोपाध्यभावत्वेन व्याप्तिनिश्चितत्वान्न निश्चयेपि पश्चादनुभूयमानो व्याप्ति
संशयस्तु ज्ञानप्रामाण्यसंशयाद्येवोपपादनीयो नान्यथेति भावः क्वचित्सविशेषणासकृद्दर्शनगम्यत्वादिति पाठः तत्र विशेषणा

एम

उपाधियोग्यानुपलंभसहकृतत्वाधिकरणस्वरूपग्राहकेण सकृद्दर्शनगम्यत्वादिति प्रथमोऽसन्ननिश्चयेउपाध्यभावत्वावच्छिन्नवि
शिष्टसाध्यसामानाधिकरण्यस्य विषयत्वे बाधकाभावादित्यर्थः त्वमेणाशंकते नचैवमिति एवं व्याप्तिप्रसक्तेः साध्यसाधनसह

सहचारस्याहकातिरिक्तानपेक्षणात् प्रत्यक्षेपि· धूमत्वसामानाधिकरण्यप्रत्यक्षेपि प्रथमं· साध्यादिसन्निकर्षानंतरं व्याप्तिनिश्चयस्या
दिति· प्रमात्मकतन्निश्चयस्याप्यादित्यर्थः तत्र· प्रत्यक्षे· विषयस्य· विशेष्यसंबंधविशेषणयोश्च· कारणत्वादिति तथा च विशिष्टप्र
क्षजनकस्य विशेषणवद्विशेष्येंद्रियसन्निकर्षस्याभावेन प्रत्यक्षे जनत्वसत्त्वमिति भावः नैयायिकमतमनुसृत्येदं· मीमांसकम
तेप्रमायाः गुणाजन्यत्वाभावेन तादृशप्रसंगं प्रति तथाविधसन्निकर्षस्याजनकत्वादिति बोध्यं वस्तुतस्तु वन्हेः साध्यत्वे धूमस्य हेतुत्वे
प्रत्यक्षे व्याप्तिप्रसक्त्यभावापादनेन प्रत्यक्षस्य हेतुत्वेन च व्याप्तिप्रसक्त्यभावापादनेन वा· न्यायाः· वन्हिधूमसहचारग्राहकातिरिक्तस्य प्रत्यक्षे इ
न्द्रियसन्निकर्षस्यैव तद्ग्राहकत्वेन साध्यसाधनसहचारग्राहकस्यैव तद्ग्राहकत्वाभावात्· न द्वितीयः· साध्यतद्व्याप्यनिष्ठसहचारग्रा
हकस्यैव व्याप्तिग्राहकत्वोपगमेन वन्हिप्रत्यक्षे निष्ठसहचारग्राहकस्य तद्ग्राहकत्वात्· वन्हेः साध्यत्वे प्रत्यक्षस्य व्यभिचारित्वादिति मत
त्वं ननु केचिद्ग्रामप्रत्यक्षे पर्वतो वन्हिव्याप्य इति सर्वानुभवसाक्षिको व्यवहारो न स्यात्· त्वया तत्र वन्हिव्याप्तिग्रहानंगीकारेण व्यवहा
रजनकस्य व्यवहर्तव्यज्ञानस्याभावादित्यत आह· केचिदिति अयं संसर्गाग्रहात्· आहार्यसंसर्गाग्रहात्· तद्व्यवहारः· अयं पर्वतो वन्हि
व्याप्य इति व्यवहारः· दोषमाहात्म्यात्· दोषाधीनात् दोषस्य विषयाभावादिरूपो बोध्यः· तथा च विषयाभावादिरूपदोषाधीनो यो

व्याप्तिस्मरणपुरोवर्तिज्ञानं सन्निहितवह्निव्याप्यसंसर्गाग्रहस्तस्मादृश्यं गतमौवह्निव्याप्य इति व्यवहार इति भावः नचात्रापीति सर्व
त्रासमाहाविसर्थः · वह्निव्याप्यत्वेन व्यवहृजं मर्हव तत्त्वेनाव्यवहृतत्वेनासमाहाविति यावत् तथा · दोषाभावीनन्नादृशासंसर्गा
ग्रहः तथा च विषयाभावरूपदोषस्योभयत्र तुल्यत्वादसंसर्गाग्रहरूपारोपस्यत्रापि स्यादिति भावः आरोपेसति निमित्तानुसरण
मित्यादि आरोपेसति · असंसर्गःस्यग्रहरूपारोपे प्रामाणिके सति · निमित्तानुसरणं · तादृशारोपयावत्कारणकलापानुसरणं
मनुतिमित्तमस्तीति · ननु दोषरूपं किंचित्कारणमस्तीति कल्पेवारोपः कल्पनीयः इत्यभ्युपगमात् · इति सर्वप्रामाणिकैः त्वी
णत् · तथा च कारणानां तराभावेन तत्समानान्तरेऽसंसर्गाग्रहरूपारोपत्वनास्तीति न तथा व्यवहारः फलानुरोधात्कल्पनायाः इति भा
वः उपाध्यभावरूपव्याप्तिस्मृतेः दर्शनगम्यत्वमुपपाद्य व्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तेर्व्याप्तित्वेन सन्निकर्षदर्शनगम्यत्वे
वक्तव्यत्वं केषांचिन्मतं दूषयितुं तन्मतमनुपन्यस्यति केचिदित्यादिना तदुभयमपि · असंतान्योन्याभावघटितव्याप्तिद्वय
मपि योग्यत्वात् · तादृशात्यंताभावप्रतियोगित्वाभावस्य तादृशान्योन्याभावप्रतियोगित्वाभावस्य च योग्यपर्यन्तत्वाच्च सामा एम
नाधिकरण्यं न तु स्वकसाध्यसत्वरूपत्वान्न तद्दुरूपत्वाच्च · प्रत्यक्षेण · चक्षुरादिना वह्निधूमसंबंधानुभवेन · साध्यसाधनसहचा

त्तानेन· प्रथममवगतमेवेति: प्रथमं· प्राथमिकसाध्याद्यसहचारदर्शनकाले· अवगतमेव· विषयीकृतमेव तथाच
तादृशप्रतियोगित्वाभावस्य साध्यत्वरूपतया साध्यसाधनसहचारग्रहकाले तादृशसाध्यसामानाधिकरण्यरूपप्रत्यासत्त्या सहचा
रदर्शनानन्तरमेव चारदर्शनसामग्रीजन्यप्रत्यक्षविषयत्वरूपतस्य तद्दर्शनग्राह्यत्वं स्वरूपमेवेति भावः अत्रानुभवं प्रमाण
यति महानसेत्यादि· महानसे· अस्मिन्महानसे· अवगतमिति· स्वरूपकीर्तनमात्रं तद्ज्ञानस्यानुमितिजनकत्वं वर्तमा
नमिति वार्थः तथाचैतन्महानससन्निकर्षे दृश्यमानप्राथमिकसाध्यसाधनसहचारग्रहकाले तन्महानसनिष्ठासत्ताभा
वप्रतियोगित्वसामान्याभाववान्वह्निरिति प्रत्यक्षतयैव व्याप्तेः सहचारदर्शनग्राह्यत्वे विरोधः प्रवृत्तेरिति भावः ननु स्वसमाधिकरण
सामान्यनिष्ठाभावप्रतियोगित्वसामान्याभावस्यैवैतन्महानसनिष्ठासत्ताभावप्रतियोगित्वसामान्याभावोऽप्यप्रयोजक एव
स्वाभावस्याधिकरणे रूपत्वेपि वृत्तमाधिकरणे तन्महानसनिष्ठाभावप्रतियोगित्वसामान्याभावप्रतियोगिनः पितृत्वादि
वृत्तिप्रतियोगित्वस्यायोग्यत्वेनायोग्यमात्रप्रतियोगित्वाभावात् तथाच वह्निस्वरूपाभावस्यायोग्यत्वे पितादृशप्रतियोगि

त्वसामान्याभावत्वरूपधर्मस्यायोग्यत्वेन कथं तेन तस्य तादृशाभावग्रह इति चेन्न नहि योग्यमात्रप्रतियोगिकत्वं तादृशाभावयोग्यतानि
यामकं किं तु प्रकृते योग्यानुपलंभः योग्यत्वं च हि पृथ्वीत्वरूपस्य स्ववृत्तिधर्मविशिष्टज्ञानस्य तन्निष्ठासंसर्गाभावप्रतियोगित्वसत्त्वमाप
द्यकीरूपस्य तदुपलंभापाद्यसंभवात् योग्यत्वं चेह विद्यमानो धर्मस्तद्योग्यत्वेन तथा च पक्षे ह्रनिष्ठधर्मविशिष्टप्रतियोगित्वस
त्त्वापादकं कापि तद्योग्यप्रतियोगिकस्य योग्योपलंभाभावस्य योग्यानुपलंभसत्त्वेन योग्यत्वं चेह तादृशप्रतियोगित्वाभावो यो
ग्यत्वेति भावः अधिकमत्रानुसंधेयं केचित्तु त्विं चित्वप्रतियोगियोग्यत्वेनैवाभावस्य योग्यत्वं तथा तादृशप्रतियोगित्वस
सामान्याभावस्य योग्यत्वात् अप्रतियोगित्वस्य प्रतियोग्यसामान्याभावत्वं तथा प्रतियोगियोग्यत्वस्यानेनत्वाद्वेति वदंति
न च एवं सद्वाचारदर्शनानुनासद्वाचारदर्शनसामग्रीतन्मतसत्त्वविषयत्वरूपकं दर्शनसामान्यत्वस्य संनिकृष्टरूपस्य समर्थप्रति
योगित्वाभावग्रहापत्तिः अधिकरणत्वरूपस्य तदभावस्य प्रथममेव ग्रहीतुं तत्त्वाद्दित्यन्यत्राह इत्यस्य इति सन्निकृष्टपदस्यार्थः
तथात्वग्रहेऽपि प्रथमं प्रतियोगित्वाभावाग्रहेऽपि यद्यपि संनिकृष्टे समानाधिकरणत्वसंबंधेन प्रतियोगित्वाभावग्रहापादने समा
नाधिकरणयोरेव व्याप्तिरिति पक्षे दोषापत्तिः संभवति अधिकरणयोरपि व्याप्तिरिति पक्षे च निर्धूमव्याप्ताभावापि नहि कादर्शनात्
त्वासंभवं प्रथमके स्वस्थाप्ति अधिकरणत्वसमप्रतियोगित्वस्य प्रतियो

एप

१०

[OrderDescription]
,CREATED=01.10.19 10:34
,TRANSFERRED=2019/10/01 at 10:47:55
,PAGES=77
,TYPE=STD
,NAME=S0001923
,Book Name=M-2274-SHARIRAK BHASYA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF

FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF

FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,